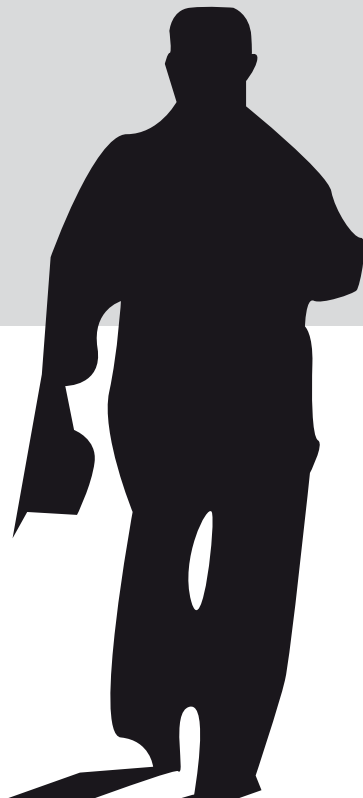

Pau Casals i l'exili

1939-1973

memorial
democràtic

Generalitat de Catalunya
Departament d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació
**Oficina de Promoció de la Pau
i dels Drets Humans**

crèdits exposició

Projecte general

- Fundació Pau Casals
- Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya
- Oficina de Promoció de la Pau i Drets Humans
- Direcció General de la Memòria Democràtica

Comissariat

- Núria Ballester Valveny

Assessorament històric

- Josep Maria Figueres

Direcció del projecte

- Fundació Pau Casals

Projecte d'espai, disseny gràfic i direcció tècnica

- Elfo Jobs SL Serveis Generals de Disseny

Fusteria

- Suc. de Joan Salvadó

Estructures Metàl·liques

- Noumac Group SL

Producció gràfica

- Signo SL

Impressió dels elements de difusió

- Indústries Gràfiques Gabriel Gibert SA
- Digimp Retolació Digital

Projeccions audiovisuals

- CKTV

Traduccions

- Francès: Pierre Bureau
- Anglès: Philip-Victor Ortega
- Espanyol: Maite Cirugeda

Agraïments

- Arxiu Agustí Centelles
- Arxiu Montserrat Tarradellas i Macià
- Monestir de Poblet
- Arxiu Nacional de Catalunya
- Biblioteca de Catalunya
- Fundació Carles Pi i Sunyer
- Library of Congress, Music Division
- Hans and Rosaleen Moldenhauer Collection
- Servei d'Assessorament Lingüístic i Publicacions, Ajuntament del Vendrell: Pilar López Anna Garcia

La **Fundació Pau Casals** agraeix a la Sra. **Marta Casals Istomin** la donació del fons documental de **Pau Casals**, que ha permès la realització i documentació d'aquesta exposició

crèdits catàleg

Edició

- Fundació Pau Casals
- Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació de la Generalitat de Catalunya
- Oficina de Promoció de la Pau i Drets Humans
- Direcció General de la Memòria Democràtica

Disseny i maquetació

- Elfo Jobs SL Serveis Generals de Disseny

Text

- Josep M. Figueres
- Núria Ballester Valveny

Conferències i concerts

- Francesc Vilanova
- José M. Murià
- Josep M. Figueres
- Jorge de Persia
- Juli Grandia

Impressió

- Gràfiques Gibert S.L.

Correcció

- Servei d'Assessorament Lingüístic i Publicacions, Ajuntament del Vendrell: Pilar López Anna Garcia

Traduccions

- Espanyol : Maite Cirugeda
- Anglès: Philip-Victor Ortega
- Francès: Pierre Bureau

ISBN-13-978-84-612-0344-4
Dipòsit Legal :
Imprès a Tarragona, Catalunya

Fundació Pau Casals

Av. Palfuriana, 67
43880 Sant Salvador (El Vendrell)
Tel. 977 684 276
www.paucasals.org
fundacio@paucasals.org

Departament Interior, Relacions Institucionals i Participació Generalitat Catalunya

Diagonal, 409
08008 Barcelona
Tel.935 526 124
www.memorialdemocratic.cat
dgmemdem@gencat.net

© 2007 Generalitat Catalunya
© 2007 Fundació Pau Casals
© dels textos: els autors i les autores
© de les traduccions: els autors i les autores
© de les fotografies: els autors o els drethavents

Prohibida la reproducció total o parcial sense

índex

Pròleg Josep M. Soler

Pròleg Joan Saura i Laporta

Introducció

Exposició

La guerra civil

L'exili

Hi ha coses més importants que la música

La vida d'un artista és inseparable dels seus ideals

Soc català

Vaig alçar la meva veu en la causa de la pau

1979: el retorn

Cronologia

Annexes

Cicle de conferències

Cicle de concerts

Traduccions

English

Castellano

Français

La Fundació Pau Casals, de la qual l'abat de Montserrat és president per voluntat expressa del Mestre, troba un motiu particular de joia en la l'exposició "Pau Casals i l'exili" i en l'edició del seu catàleg. A més de difondre l'aportació musical del Mestre i el missatge que transmet amb la seva música, volem fer conèixer el seu testament cultural i cívic. Aquesta mostra, en concret, permet de penetrar en una dimensió menys coneguda de la seva vida i de la seva solidaritat.

En aquest sentit, es tracta d'una exposició important. Per primera vegada, es presenta al públic una gran quantitat de documentació relativa al període que Pau Casals va passar a l'exili, del 1939 al 1973. S'hi manifesta tota la riquesa humana de la seva personalitat: no sols la seva relació amb la música i amb els intel·lectuals i polítics de l'exili, sinó també les ajudes econòmiques solidàries que feia als refugiats més necessitats. S'hi revela el seu amor a Catalunya i a la tradició democràtica del nostre país, que ve ja des de l'edat mitjana, com ell mateix va explicar a l'ONU. S'hi manifesta, també, la seva lluita contra les dictadures i el combat per les causes de la pau i de la llibertat, fins al punt que va anteposar la seva condició de persona a la música que tan estimava; ho formulava així: "Primer, sóc un home i, segon, un artista. Com a home, la meva primera obligació és lluitar pel benestar de la humanitat". Els seus ideals de respecte, de convivència cívica, de llibertat i de construcció d'una societat democràtica estaven per damunt de la seva condició de músic. Per això, va posar la música al servei dels seus ideals i no pas dels seus interessos.

Crec que la selecció del material que s'ha fet per a la mostra ens permet d'entrar en l'experiència de l'exili que va viure aquest fill il·lustre del Vendrell i català universal i ens permet també de reflexionar sobre algunes conseqüències importants que se'n deriven per a la nostra convivència en societat.

La Fundació Pau Casals s'honora i, alhora, sent la responsabilitat de transmetre a les noves generacions el testimoni integral del Mestre com a amant de la rigorositat en l'estudi i en el treball, com a músic i artista, com a home de país, com a lluitador a favor dels drets humans i de les llibertats democràtiques, com a ciutadà compromès socialment amb el món obrer ja abans d'exiliar-se i com a persona de diàleg respectuós amb tothom qui hi estigués obert. Del recorregut d'aquesta mostra —així com de la visita al museu de Vil·la Casals al Vendrell—, se'n treu la conclusió que la guerra és el fracàs de la raó i del diàleg civilitzat, que la guerra és el pitjor de tot i que tots hem de fer el possible per evitar-la. La memòria del Mestre i el solc de cultura, de compromís solidari i de defensa dels valors democràtics que ens ha deixat ens indiquen el camí de la pau i de la convivència civil. Per això, aquesta exposició està pensada per ser itinerant i portar el seu missatge a moltes persones.

En nom de la Fundació Pau Casals, vull agrair la col·laboració tan valuosa de l'Honorable Conseller Senyor Joan Saura, que des del primer moment va acollir amb molt d'interès la idea que teníem de fer aquesta exposició i hi va mostrar el seu recolzament. Vull agrair, també, la col·laboració del Departament d'Interior, Relacions Institucionals i Participació, així com de l'Oficina per la Pau i els Drets Humans de la Direcció General de la Memòria Democràtica, per haver fet que la mostra pogués ser una realitat. Volem mostrar el nostre agraïment, encara, als arxius i les biblioteques que hi han col·laborat. Em plau de felicitar la comissària de l'exposició, Sra. Núria Ballester, i els qui han dissenyat i fet el muntatge, per la dimensió pedagògica que han sabut donar a l'exposició sense minvar la bellesa expositiva. També vull expressar un agraïment molt particular a Marta Casals, per haver cedit a la nostra Fundació la documentació del seu arxiu i pel suport i l'encoratjament que sempre ens dona amb vista a fer conèixer més i millor el llegat humà, cívic i musical del Mestre.

Josep M. Soler
abat de Montserrat
i president de la Fundació Pau Casals

Els darrers mesos de la guerra civil, milers de catalans i catalanes creuaren la frontera amb França fugint de les tropes franquistes. La raó que els obligava a fugir, i que enfurismava els seus enemics, el motiu, en definitiva, d'aquell exili massiu no era altre que haver defensat la llibertat i la justícia, els mateixos valors dels quals gaudim avui dia i que regeixen l'actual sistema democràtic. Entre aquests milers de persones es comptava un geni de la música, un dels millors compositors, directors i intèrprets que mai hagi donat Catalunya, Pau Casals. Com tants d'altres, mai més no hi havia de tornar.

A través de la recuperació de l'experiència personal de Pau Casals, aquesta exposició vol ser un reconeixement merescut i sincer a totes aquelles persones que es van veure obligades a deixar el nostre país per evitar la repressió i la violència franquista. També és l'oportunitat de conèixer el drama que aquesta vivència va representar per a tanta gent.

L'interès i el valor de la trajectòria vital de tants i tants exiliats, però, no s'acaba aquí. Com molts d'altres, Pau Casals no va restar impassible davant el triomf del feixisme a Espanya. Per això, es va convertir en un promotor incansable de la pau. Hem de destacar que demanar pau a l'Espanya de Franco era sinònim de demanar democràcia, perquè l'una sense l'altra no poden existir. La dictadura comportava violència, repressió, persecució i, en massa casos, la mort. La guerra civil va acabar el 1939, és cert, però la pau de veritat no la vam aconseguir fins a la mort del dictador i la recuperació de la democràcia.

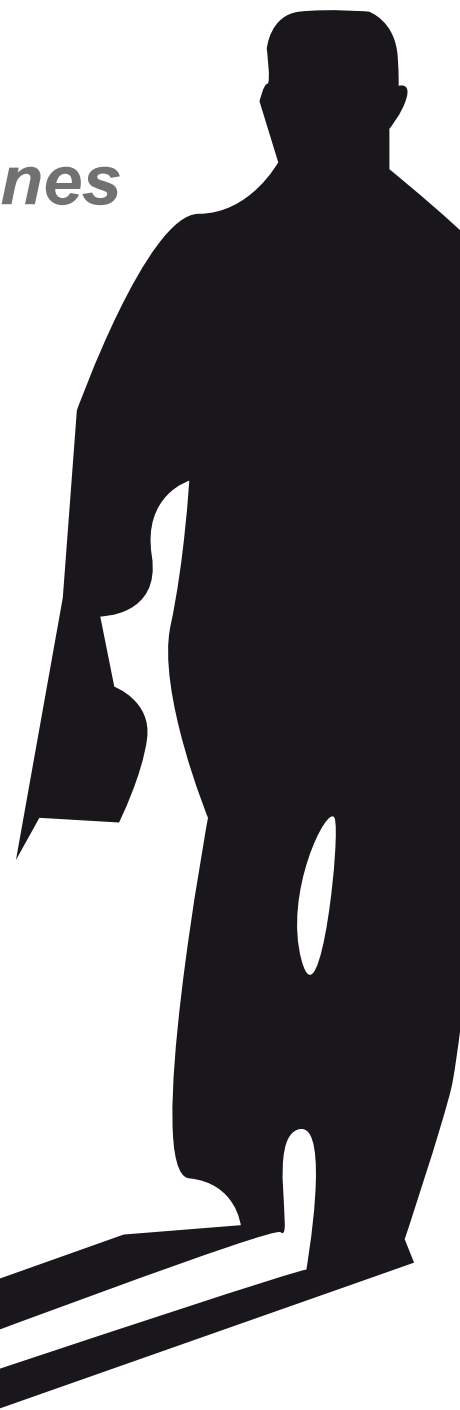
Per això és tan important la recuperació de la memòria democràtica i la transmissió d'aquests fets, experiències i coneixements. D'una banda, és important perquè no podem permetre que les noves generacions ignorin el paper de persones com Pau Casals ni de tantes altres que, des de dins i fora de Catalunya, van oposar-se al franquisme amb totes les seves forces —malgrat que això els comportés viure lluny de la seva terra o patir persecució i fins i tot la mort—, i, de l'altra, perquè encara avui, al món, milions de persones viuen exiliades i refugiades per les mateixes raons que van obligar Pau Casals a deixar el seu país: la pobresa i la violència. Nosaltres, catalans i catalanes, hem de ser ambaixadors de la pau, la llibertat i la justícia, perquè sabem què significa no gaudir d'aquests drets bàsics. No podem deixar que això s'oblidi; cal que les generacions presents i futures continuïn igualment compromeses amb l'enfortiment d'aquests valors. Aquest és l'objectiu final de la tasca de recuperació de la memòria democràtica que impulsa la Generalitat; aquesta exposició n'és un magnífic exemple.

Joan Saura i Laporta
Conseller d'Interior,
Relacions Institucionals i Participació

Aquells
qui estimen la llibertat
mai no han d'oblidar aquells homes i dones
que lluitaren a Espanya terriblement sols.

Aquells amics nobles i volguts,
vius i morts, estan sempre amb mi...

Pau Casals

introducció

l'exili de Pau Casals

Pau Casals ha esdevingut personalment la figura més compartida de l'exili fins a representar-ne una icona, un símbol ple. El seu *Cant dels ocells* s'ha transformat igualment en la cançó de l'exili per excel·lència, i la seva tasca al llarg de trenta intensos anys és absolutament compartida des de l'anarquisme catalanista fins als exiliats de dreta democràtica, que hi ha de tot. Naturalment, el gruix dels seus admiradors es compta entre els republicans nacionalistes, però també socialistes i comunistes el veuen com un lluitador per la pau i com un músic compromès. L'exposició «Pau Casals i l'exili», que mostra aspectes rellevants d'aquest llarg combat, conforma un magnífic mirall d'una vida dedicada a unes idees eix, com són la defensa de la pau en la llibertat i la defensa de la cultura i la identitat catalanes, sempre mitjançant la música o bé, a cops, amb el silenci.

L'exili de Pau Casals és un llarg lapse de la seva vida, atès que ocupa un dilatat període de temps: des del 1939 fins a la mort, el 1973; és a dir, trenta-cinc anys de treball intens. Caldria començar ressaltant el coratge continuat en la trajectòria d'un artista compromès a mantenir constantment una posició moral a favor de les llibertats nacionals de Catalunya, país que tant defensà, i per la pau i l'harmonia en la convivència universal, que costen tant d'abastar a causa de la feblesa de la condició humana, que sovint comporta una dimensió mot crítica en els comportaments socials que arriba al clímax amb la destrucció organitzada: això és, amb la guerra i les seves conseqüències, com la fam de la població urbana, especialment la infantil, o els bombardeigs o, posteriorment, en la dècada dels anys seixanta, amb l'arsenal nuclear i la guerra freda subjacent. Casals s'hi implicà donant un toc d'atenció davant les pors del món. Ho féu, com veurem, per la seva terra; en minúscula, la pàtria catalana, i en majúscula, el planeta de tots.

Durant el conflicte bèl·lic del 1936 prengué posició al costat de la República. Féu tres grans concerts a Barcelona, crides públiques demanant suport i recursos... Les manifestacions en entrevistes crítiques contra les barbaritats que es cometien proclamaven el seu ferm suport a la legalitat amenaçada. Volia col·laborar, i ho féu notablement, a apaivagar els estralls dels bombardeigs franquistes a les ciutats catalanes i les penúries dels infants. La seva acció no feia sinó augmentar fins a prendre-hi posició, de forma plena, des d'una dimensió estrictament moral, més que no pas política o de partit. Aquesta actitud de Casals, per a alguns, era considerada política. Ell la definia com a moral. Avui s'anomenaria, segurament, una posició simplement cívica. Casals digué a Josep M. Corredor, en relació amb el terrible moment que li tocà viure: «A despit de la meva gran tristesa per tot el que ocorria, jo no podia romandre indiferent en aquell dolorós conflicte.»

En caure Catalunya, el febrer del 1939, Casals s'establí al costat del romànic de Sant Miquel de Cuixà, a l'ombra del Canigó. Visità diversos camps de concentració, s'emocionà i volgué ajudar a pal·liar la magnitud del drama d'acord

amb les seves possibilitats. Aquesta implicació del primer moment anirà seguida, al llarg de tot l'exili, d'una constància indubtable en l'esforç. Així aconseguí, sense ni un tel d'ombra, que tots els exiliats li fessin costat. Els seus viatges, de Prada a Besiers, a Montpeller o a Perpinyà; de Puerto Rico a Mèxic o a Veneçuela, fets per presidir uns Jocs Florals, per interpretar un concert, per dirigir *El Pessebre* o simplement per fer acte de presència en una trobada important catalana, el convertiren en un element clau de la més alta representativitat del país. Fou proposat per a president de la Generalitat i per al Premi Nobel de la Pau: els exiliats sabien que amb Casals s'hi podia comptar.

Acabada la guerra, el juliol de 1945 visità Londres, on fou molt ben rebut; la British Airways no li cobrà el passatge. Hi féu el primer concert des de 1939. Va actuar al Royal Albert Hall, i a través de la BBC envià un missatge d'esperança a Catalunya. No obstant això, la posició de Churchill, de tolerància vers Franco, de suport polític ple, el reclogué en un eloqüent mutisme. Creia, com la majoria de republicans, que els aliats liquidarien el franquisme. Aquest xoc el refermà més en les seves creences. Davant d'aquest fet escrigué al Dr. Trueta: «Per desgràcia, els governs i la política insisteixen a voler ignorar els sentiments dels pobles. Amb la trobada del mot realista (política realista), han tirat per les bordes tot ideal. Tot el que és noble. Quan al nostre problema, ja és ridícul parlar-ne». A partir del desembre de 1946, després d'una única gira per Suïssa, anuncià el boicot ple, el silenci absolut. Digué a la revista *Life*: «És el sacrifici més gran de la meva vida». Tanmateix, no es reclogué en una posició d'aïllament, derivada de l'edat, l'obra creativa o el cansament de la lluita, sinó que la continuà, durant la dècada dels anys cinquanta i seixanta, amb menys intensitat per als refugiats, i amb més braó per la dimensió internacional. Col·laborà amb Chaînes du Bonheur International, assumí la protecció personal de sis-centes famílies, presidí el 1953 l'associació benèfica Spanish Refugee Aid Inc., contestà cartes, etc. El seu dinamisme, tot i l'edat, semblava frenètic. Aquest és el gran mèrit de Casals: el testimoniatge, la creativitat, la solidaritat amb les causes més modestes, les del seu poble, i amb les més grans, el destí de la humanitat.

Personalment, valorem molt positivament la decidida acció en pro de la cultura i la identitat catalanes. Aquesta acció la féu bàsicament amb mesures constants i diverses, des del suport moral –una simple fotografia dedicada, per exemple, a la redacció d'una revista en català de l'exili, o una carta d'encoratjament–, fins a la redacció d'un text de salutació per publicar o un parlament arran una visita en què referma la seva posició de suport; uns simples mots manuscrits, en un llibre de denúncia del genocidi franquisme (Buenos Aires, 1956); la visita als catalans de la diàspora, sigui en una presidència dels Jocs Florals com els de Perpinyà el 1950 o un parlament amb una assistència multitudinària, com succeí en els diversos viatges als centre d'exili, dels quals es van fer ressò les revistes que preservaven el sentit de catalanitat. El contacte de Casals amb els exiliats fou

constant, bé amb concerts especials com el de Veracruz (1956) o bé amb visites específiques als casals⁰¹ que aplegaven els exiliats: Caracas (1958), Acapulco (1960), Buenos Aires (1964)... El parlament de 1950 al palau dels Reis de Mallorca el 24 de setembre, seria un exemple de la seva declaració de principis vitals. En reproduïm un fragment recollit el 1956 per *La Nostra Revista*, on expressa:

«Estimats: Acabeu de pronunciar un mot, aquestes gràcies que m'heu donat, i no m'agrada. Les gràcies, si fos el cas, les hauria de donar jo. Jo que he patit, però és que vosaltres heu patit més que no pas jo. I heu conservat aquest esperit que us honora tant. I jo, pensant sempre en vostres, m'he dit: Què és bell que Catalunya sigui tan forta i que els catalans tinguem aquest esperit! (...) En quant a la meva persona, jo considero que fent el meu deure no he fet res més que això: complir amb el meu deure. I cadascun de vosaltres també l'ha complert. Si a mi se m'ha assenyalat entre vosaltres, és senzillament perquè durant la meva vida el meu nom ha sonat pertot arreu (...) En un mot: som tots catalans i tots estimem Catalunya, doncs, demostrem-ho! A Catalunya no hi ha d'haver partits, no hi ha d'haver enveges, ni ambicions particulars. Perquè hi ha per damunt una cosa sagrada, que és Catalunya! Crec que he d'acabar així.»

Els exiliats sabien que Casals era un fidel indestructible, que «no afluixaria», en llenguatge col·loquial, i que seria incombustible, que estava fet de la mateixa fusta que Joan Corominas o Serra i Moret o Nicolau d'Olwer, com Pompeu Fabra o Rovira i Virgili i tants d'altres líders ciutadans, fossin polítics o culturals. A mesura que l'edat els féu anar desapareixent, Casals va anar prenent, al marge el seu prestigi internacional en creixement, més relleu d'estimació i respecte en el món dels refugiats. Mai deixà el seu combat per Catalunya i les tribunes tant foren internacionals, com les Nacions Unides o les converses amb presidents com Kennedy, com trobades de catalans. Una trobada d'exiliats, de refugiats, quan l'exili era ja un camí sense possibilitats de retorn, fou al Centre Català de Caracas. S'hi van aplegar milers de catalans de tot el continent. Casals s'hi emocionà:

«Estimats: Vosaltres aquí representeu allò més valuós de la meva ànima, que és l'amor a la nostra terra: Catalunya. En trobar-me entre vosaltres i per la primera vegada amb quantitat de catalans des de fa 35 anys, em para la paraula, però vull dir-vos solament que us estimo i que us admiro d'haver fet el vostre deure. Doncs, fills de catalans, no voler acceptar el que ha passat i el que passa a Catalunya. Millor fora, fora, que estar supeditats a unes lleis, a uns costums que nosaltres, catalans, no volem acceptar. És així com jo també, com vosaltres, he sortit de Catalunya, que estimo tant i que enyoro tant. Aquests 35 anys han passat pensant sempre en la nostra terra, en membres de la meva família que encara són allí. En amics, amics de la meva edat quasi, i alguns també de la seva edat que pensen com tots nosaltres i que pateixen d'estar a Catalunya i que per circumstàncies

⁰¹ Entre altres: «La visita de Pau Casals» a Miquel Martí i Soler: *L'Orfeo Català de Mèxic (1906-1986)*, Barcelona, Curial, 1989 p.138-135, i «El Llibre blanc de Catalunya i l'exemple de Pau Casals» a Joan Rocamora: *El Casal de Catalunya a Buenos Aires*, Barcelona, Curial, 1991, p. 200-212.

diverses no poden fer el que nosaltres hem fet de fugir, fugir de la terra nostra, tan maltractada. Però pertot arreu on he anat, he trobat catalans que m'han consolat de veure que Catalunya està en tots els cors catalans; jo diria, més forts que mai, per l'absència. Ara jo us admiro, perquè aquí a Veneçuela, en el país que vosaltres heu adoptat, se us respecta, se us respecta pel que valeu i perquè sou catalans. (...) Som catalans i tenim l'orgull de ser-ho. Visca Catalunya!» (25 de maig de 1972).

A Pau Casals se li dedicaren museus, conservatoris, escultures, carrers i avingudes; la seva obra fou constant i, com a exemple d'un comportament modèlic, esdevingué punt de referència sobre l'actuació individual davant els problemes col·lectius, davant les preocupacions profundes de la humanitat. El 1950, a Perpinyà, quan féu de president dels Jocs Florals mentre Franco s'afermava i les democràcies occidentals giraven l'esquena a Catalunya i a moltes altres esperances dels qui lluitaren contra el totalitarisme, i amb el país patint una horrorosa discriminació identitària, poc explicada i gairebé oblidada pels possibilistes eterns, Casals⁰² deia:

«En aquesta època convulsa que ens ha tocat de viure, moltes valors trontollen i semblen condemnats, però tal com s'ha esdevingut en altres etapes històriques, les nuvolades s'esvaeixen després, i noves llums redemptores tornen a anunciar-se; el que cal és no voler oblidar els ensenyaments de l'humanisme, i saber respectar en els altres aquella dignitat i aquella llibertat que tant desitgem per a nosaltres mateixos; el que cal és no desanimar-se, ni molt menys envilir-se, i poder conservar sempre la consciència del deure acomplert. Poetes i prosadors de llengua catalana, un vell artista català que ha viscut sota molts cels i que ha passat per molts països, us saluda avui fraternalment. Us saluda i us encoratja a treballar i a perseverar. Sigueu fidels a l'esperit de la nostra terra, per poder així ésser fidels als principis eterns d'humanitat i de fraternitat. Sigueu la veu càlida i poderosa per on ressona l'ànima d'un poble, que ha vençut molts segles perquè ara vulgui resignar-se a l'extinció de la seva personalitat. Ja sé que aquest poble, en la seva gran majoria, continua fidel a les seves essències seculars i desitja amb febrosa impaciència l'anunci victoriós de la resurrecció, i per a aquells que senten a vegades llur consciència vacil·lar, els diré que tinguin en compte que, entre la lleialtat i l'abandó, el què realment està en joc és el nostre destí individual i col·lectiu.»

El seu fèretre, amb les banderes de les terres a les quals pertanyia, Catalunya i Puerto Rico, el 1979 va anar a reposar, com desitjava, en terra catalana.

Josep M. Figueres
Universitat Autònoma de Barcelona

⁰² «El discurs del Mestre Pau Casals», *La Humanitat*, 2ª ep. (París), 15 octubre 1950.

exposició

la guerra civil

*Qualsevol guerra és **terrible**,
però una **guerra civil** ho
és més encara. És la **lluita**
d'un veí, contra un veí, d'un
germà contra un germà, d'un fill
contra un pare. I aquest fou el
tipus de guerra que **trossejà**
el meu estimat país
durant els dos anys i mig
següents...*

El 17 de juliol de 1936 es va produir un cop d'estat contra el Govern de la Segona República Espanyola. Aquest va ser l'inici d'una guerra civil que va durar gairebé tres anys i que, només a Catalunya, va provocar més de cent mil morts.

Mentre Pau Casals assajava amb la seva orquestra al Palau de la Música Catalana, es va produir l'alçament militar. Pau Casals va decidir romandre al costat del poble i continuar la seva activitat musical: va ajudar les societats benèfiques contra la guerra i es va convertir en president honorari del Comitè de Músics per ajudar la democràcia espanyola.

Programes dels concerts de Pau Casals durant el període de la guerra civil

Programa de concert en honor als caiguts al Gran Teatre del Liceu, 1936

El 18 de setembre de 1936 Pau Casals va fer un concert en honor als caiguts per la guerra al Gran Teatre del Liceu. Al concert hi assistiren Lluís Companys, Ventura Gassol, Manel Espanya, Martí Rouret, Carles Pi i Sunyer i el general Aranguren, entre d'altres.

Concert al Liceu en benefici als infants víctimes de la guerra, 1938

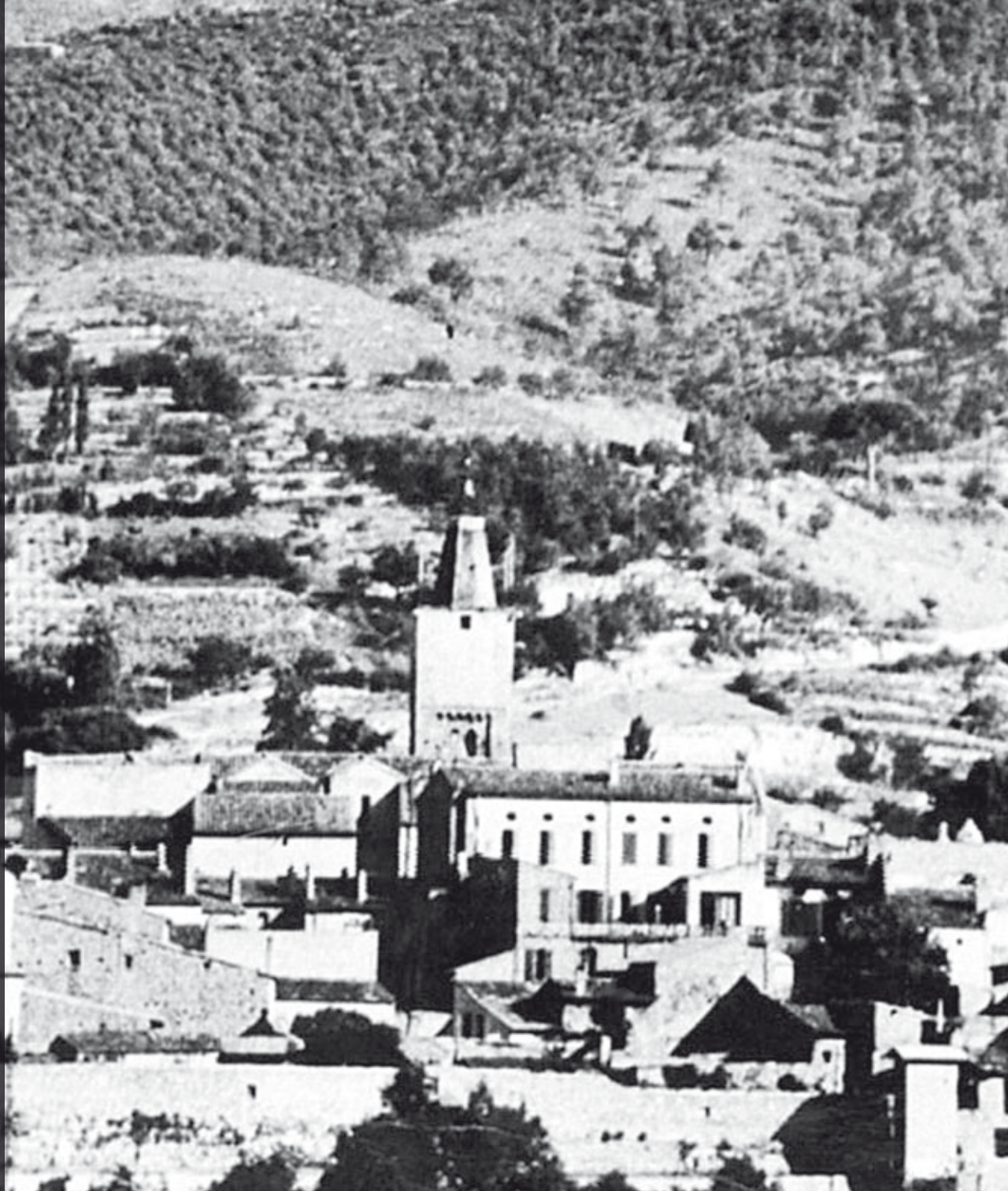
El 19 d'octubre de 1938, Pau Casals va realitzar el seu últim concert a Catalunya en benefici dels infants víctimes de la guerra. Hi van assistir els membres del Govern de la República Espanyola, de la Generalitat de Catalunya i de l'Ajuntament de Barcelona. A la mitja part, Pau Casals adreçà un missatge per demanar ajuda als pobles d'Amèrica.

«...Durant les moltes vegades que he recorregut el vostre país, he pogut apreciar i admirar l'esperit generós amb el qual els americans responen a tota crida... El meu país necessita ajut... Em permeto demanar-vos la vostra cooperació, el vostre ajut en la tasca que he emprès per tal de subministrar aliments, roba i medicaments als infants i als vells, així com també per a l'evacuació dels nens que tants greus perills corren a causa de la guerra i dels bombardeigs...».

Fragment del missatge pronunciat per Pau Casals al concert del Teatre del Liceu de Barcelona el 19 d'octubre de 1938

l'exili

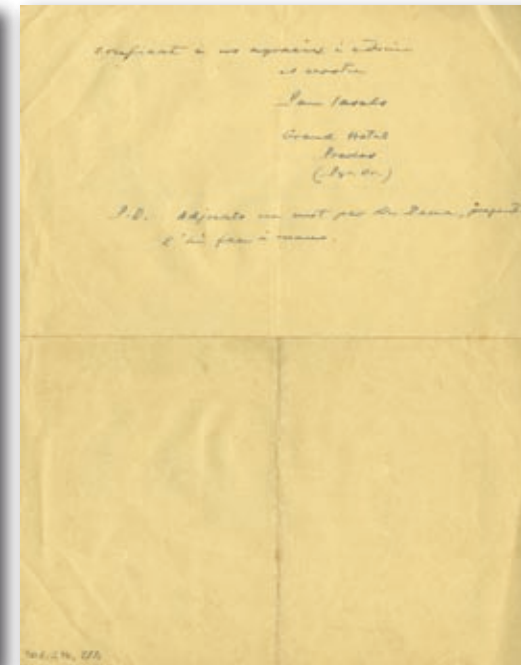
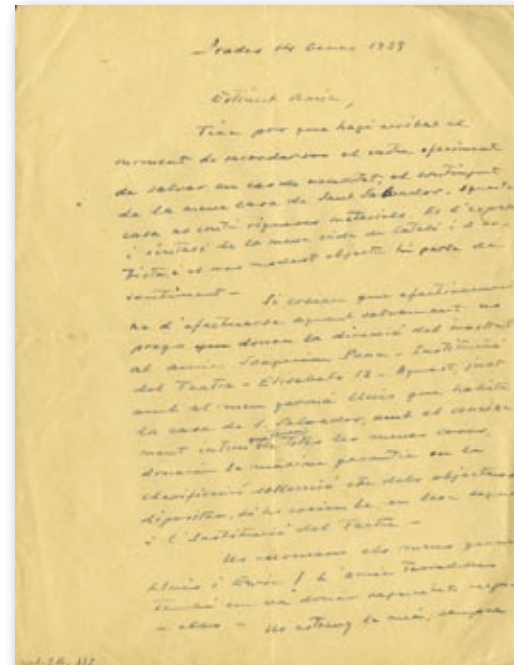
*La primavera del **1939**
vaig **marxar a Prada.**
Aleshores no podia imaginar
que passaria els **disset**
anys següents de la
meva vida en aquella petita
població del Pirineu.
I, malgrat el meu **dolor**, Prada
fou com una **treva***

La desfeta militar comportà l'exili de milers de ciutadans, homes, dones i nens, militars republicans i civils. En pocs dies, des de la caiguda de Barcelona, el 26 de gener de 1939, fins a l'arribada de les tropes franquistes a la frontera, el 10 de febrer, gairebé mig milió de persones marxaren a França.

El gener Pau Casals marxa a l'exili amb el ferm propòsit de no retornar fins que es restableixi la democràcia a Espanya. Els primers anys d'exili (1939-1957) resideix a Prada de Conflent (Catalunya del Nord, França) i, des del 1957, a Puerto Rico, terra natal de la seva mare, on va morir el 1973, als noranta-sis anys.

Uns dies més tard, a **Sant Salvador**, vaig dir **adéu** als meus **germans** i a llurs **famílies...** Des d'aleshores que **visc a l'exili**

Carta de Pau Casals a Lluís Companys

El 14 de gener de 1939, Pau Casals escriu a Lluís Companys, president de la Generalitat de Catalunya. Li demana la salvaguarda de la casa de Sant Salvador i li recomana els seus germans.

«Prades, 14 de gener de 1939

Estimat amic,

Tinc por que hagi arribat el moment de recordar-vos el vostre oferiment de salvar, en cas de necessitat, el contingut de la meua casa de Sant Salvador. Aquesta casa no conté riqueses materials. És l'expressió i la síntesi de la meua vida de català d'artista, i el més modest objecte hi parla de sentiment.

Si creieu que efectivament ha d'efectuar-se aquest salvament us prego que doneu la direcció del trasllat a l'amic Joaquim

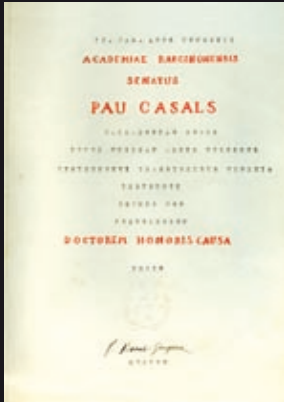
Pena –Institució del Teatre- Elisabeth 12. Aquest, junt amb el meu germà Lluís que habita a la casa de Sant Salvador, amb el coneixement íntim que tenen de totes les meves coses, donaran la màxima garantia en la classificació, col·locació, etc dels objectes a dipositar, si ho creieu bé, en lloc segur a la Institució del Teatre.

Us recomano els meus germans Lluís i Enric! L'amic Tarradellas també em va donar seguretat respecte a ells.

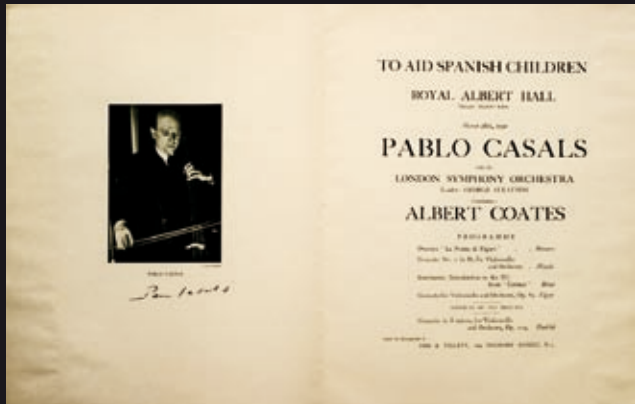
*Us estreny la mà, sempre confiant i us agraeix i estima,
El vostre
Pau Casals
Grand Hotel Prades (Pyr. Or.)*

P.D. Adjunto un mot per En Pena, pregant-vos li feu a mans.»

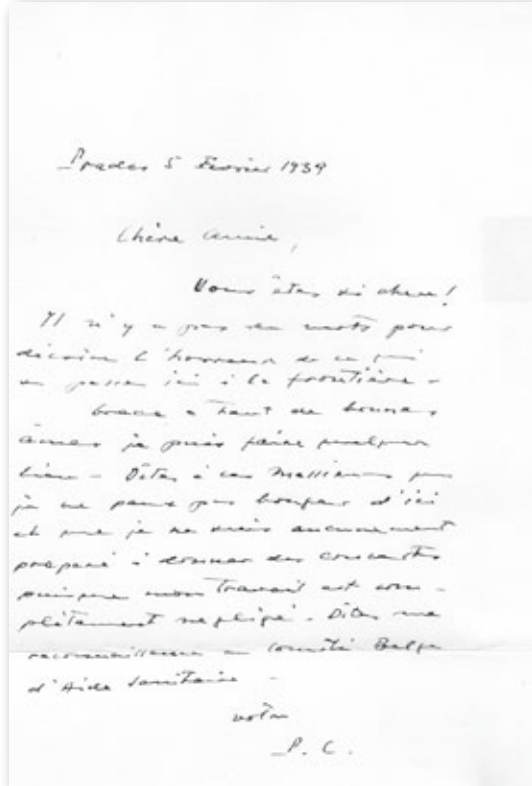
Pot un **home** trobar
les **paraules**
justes per **agrar** un
honor com aquest?

El gener de 1939, uns dies abans de la caiguda de Barcelona, rep el títol de Doctor Honoris Causa per la Universitat de Barcelona.

El 28 de març de 1939, realitza un concert al Royal Albert Hall de Londres, en benefici dels nens espanyols víctimes de la guerra, amb Albert Coates i l'Orquestra Simfònica de Londres. L'acollida dels britànics va ser molt intensa i el concert, tot un èxit.

Carta de Pau Casals a Germaine de Grottiendieck

«Prada, 5 de febrer de 1939

Estimada amiga,

Ets tan encantadora!

No hi ha paraules per descriure l'horror del què està passant aquí a la frontera.

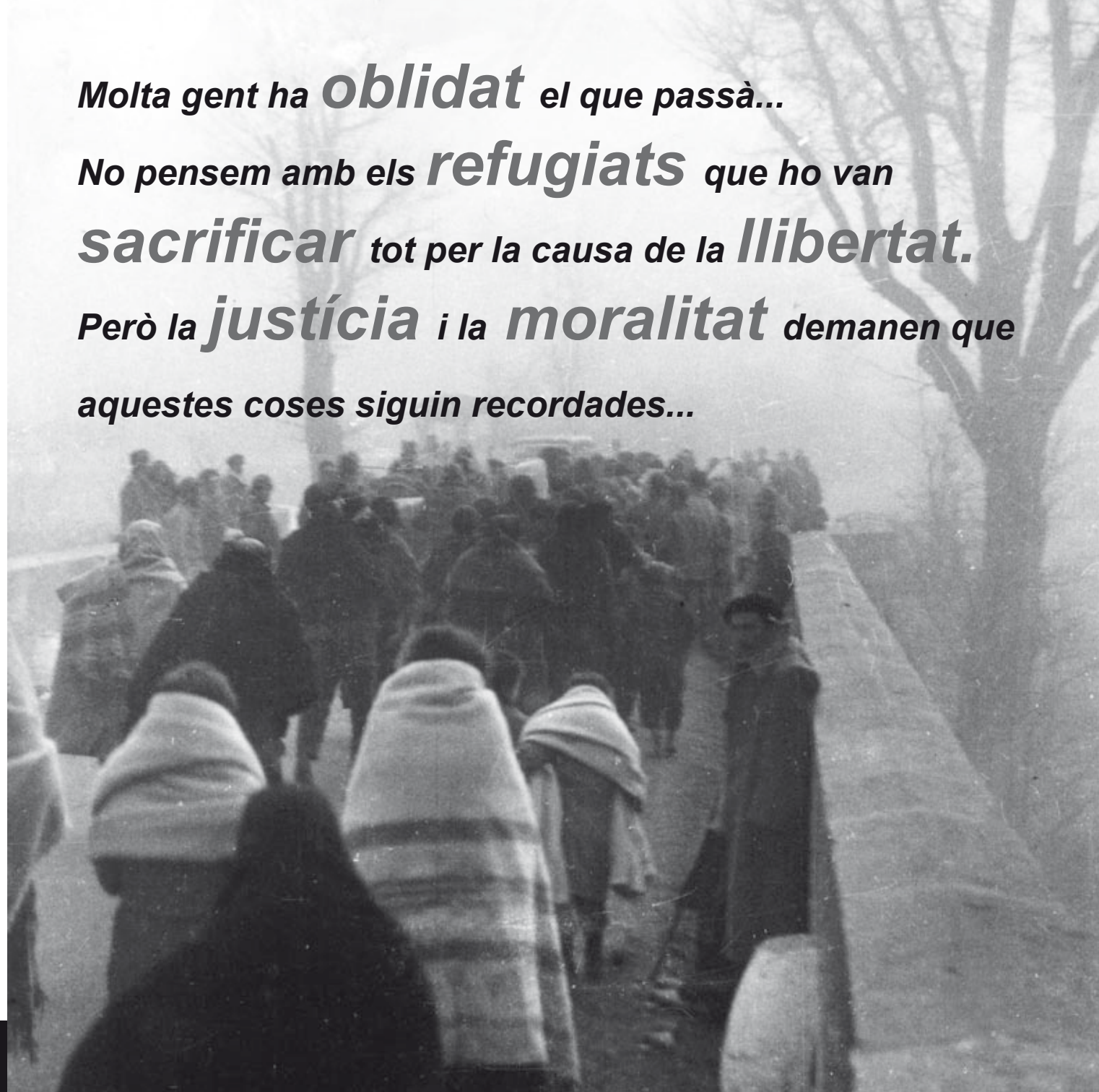
Gràcies a les bones ànimes, jo puc anar fent alguna cosa de bé. Digueu als senyors que no em puc moure d'aquí i que encara no estic suficientment preparat per a donar concerts, ja que el meu treball està totalment desatès. Transmet el meu reconeixement al Comité Belge d'Aide Sanitaire (Comité Belga d'Ajuda Sanitària).

Vostre, P. C.»

Molta gent ha **oblidat** el que passà...

No pensem amb els **refugiats** que ho van **sacrificar** tot per la causa de la **llibertat**.

Però la **justícia** i la **moralitat** demanen que aquestes coses siguin recordades...

**hi ha coses més importants
que la música**

***Poc després d'arribar a Prada
vaig visitar alguns **camps
de concentració,**
Ribesaltes, Vernet, el Voló,
Setfont, Argelers... En veure
aquelles terribles condicions,
**vaig sentir que tenia
un deure*****

*...vaig iniciar
correspondència
amb molts refugiats... tractant
d'alleugerir llur
sofriment amb algun diner
i amb paraules d'encoratjament...
escrivia tantes cartes que les
meves mans tenien tendència a
tremolar.*

hi ha coses més importants que la música

l'exili

L'allau humana fou de tanta magnitud, que França es veié desbordada per la situació. Les famílies foren separades, els homes a uns camps de concentració i les dones a uns altres. Argelers, Sant Cebrià, Bram, Agde, Setfontès són noms d'alguns d'aquells camps on es van concentrar bona part dels refugiats republicans.

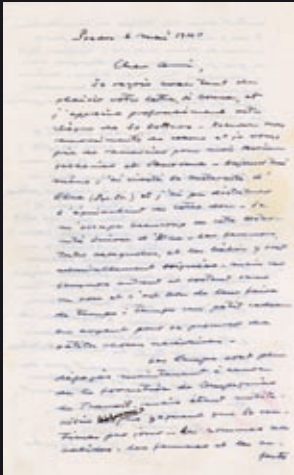
Etiquetes de paquets rebuts per Pau Casals amb menjar, roba i medicaments per ajudar els refugiats

Pau Casals i Joan Alavedra al Grand Hotel de Prada, c. 1940

A Prada, Pau Casals va iniciar l'organització d'ajuda als refugiats

La seva habitació del Grand Hotel es va convertir en una oficina des d'on adreçava milers de cartes a persones i organitzacions internacionals per demanar ajuda. Amb el seu gran amic Joan Alavedra, que al cap de poc temps es va instal·lar al mateix hotel, van llogar un camió i un xofer per repartir paquets de menjar, medicaments i roba als internats dels camps.

Carta de Pau Casals a Boaz Piller, director de l'Orquestra Simfònica de Boston, 6 de maig de 1940.

«Distingit amic,
M'alegro molt de rebre la seva carta, tan bona, i valoro profundament el seu xec de trenta dòlars. Rebi els meus agraïments de tot cor, (...). Avui mateix, he visitat la maternitat d'Elna (Pirineus orientals), on he pogut repartir l'equivalent de la seva donació. Trobo molt d'interès en aquesta maternitat suïssa d'Elna. Tenen cura admirablement de les dones, totes elles espanyoles, i dels bebès; però aquestes dones entren i surten sense diners i està bé donar-los algun regal en metàl·lic de tant en tant, perquè comprin les coses necessàries.

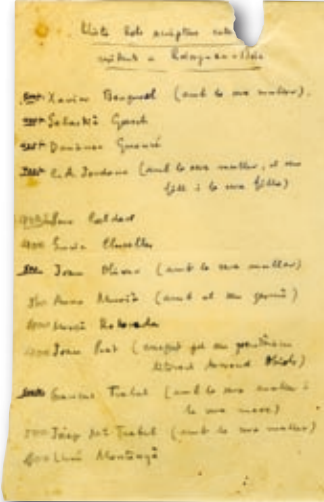
Els camps no estan tan plens ara que han format companyies de treball; però, essent militaritzats, els homes només cobren uns cinquanta cèntims diaris. Els homes no vàlids, les dones i els nens es queden als camps de concentració. S'ha d'ajudar a tothom i encara ho puc fer, tot i que estic esgotant tots els meus recursos. A Espanya, tots els meus béns han estat confiscats, inclosa casa meua. Però mentre serveixi per a aquesta tasca que m'he imposat, em quedaré aquí.

No sé si a Amèrica s'adonen prou del que està passant aquí. Hi ha una bèstia ferotge que ho destrossa tot i que, mitjançant el crim i el terror, pren i esclavitzava una nació rere l'altra. La indignació que l'estat de les coses pot provocar allí i en totes les parts ja no té cap valor, ni tan sols valor moral. L'única actitud digna és actuar, ja que s'ha de matar la bèstia, que, en definitiva, està amenaçant tot el món. Mentre Anglaterra i França es defensen, estan defensant les altres nacions i aquestes no es poden quedar de braços plegats i deixar que els aliats es matin esperant»

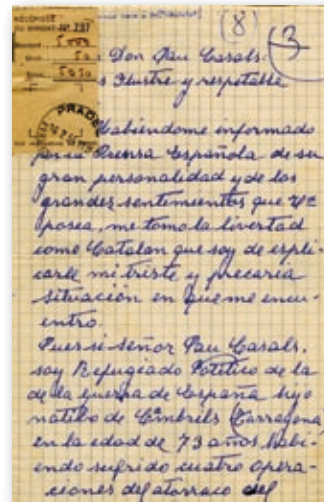
L'allau de peticions individuals demanant ajuda era imparable. Casals va respondre i ajudar a gairebé tothom qui li ho demanà.

DONATIONS POUR L'AIDE A L'ESPAGNE.	
1.	18000 25 Octobre 1938. Comité de l'Aide à l'Espagne: President, M. Nibot Fr. B. 5000.00
2.	" " " Mlle. Gernsheim Grottenlied, Fr. B. 1,000.00 - 8 Avenue des Sablées, Bruxelles.
3.	Paris 24 Octobre, 1938. M. O. Biquard d'Almeida, Fr. B. 200.00 (vers Kidland Bank London)
4.	20 " " Mrs Smith Russell Kingsmill, Fr. P. 200.00 - Oradon, New Jersey, U.S.A.
5.	" " " Pablo Eisenberg, 5 Porte Champerret Fr. P. 60.00 - Paris
6.	2 Novembre " Monsieur Adolphe G. W. de la Haye " " " 200
7.	London 30 Octobre 1938. Mr. J. G. Scott, 18 Paternoster Street, London, E.C. 4. 100
8.	34 Octobre 1938. Madame Staudacher, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
9.	22 Oct. 1938. Madame Staudacher, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
10.	4 Nov. 1938. Dr. Med. Heinrich Marx, Basel, Suisse. 20
11.	3 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
12.	9 Nov. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
13.	15 Nov. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
14.	19 Nov. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
15.	14 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
16.	15 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
17.	16 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
18.	17 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
19.	18 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
20.	19 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
21.	20 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
22.	21 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
23.	22 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
24.	23 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
25.	24 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100
26.	25 Dec. 1938. Mrs. Fernand Bering, 25 Rue de la Harpe, Paris. 100

Relació de les donacions econòmiques rebudes d'amics i institucions per ajudar els refugiats, 1938-39

Relació de les donacions als intel·lectuals catalans residents a Roissy-en-Brie.

Carta d'un refugiat demanant ajuda a Pau Casals.

K. - Dons aux réfugiés	
248	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
249	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
250	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
251	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
252	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
253	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
254	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
255	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
256	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
257	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
258	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
259	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
260	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
261	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
262	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
263	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
264	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
265	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
266	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
267	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
268	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
269	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
270	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
271	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
272	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
273	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
274	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
275	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
276	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
277	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
278	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
279	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
280	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
281	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
282	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
283	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
284	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
285	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
286	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
287	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
288	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
289	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
290	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
291	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
292	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
293	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
294	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
295	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
296	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
297	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
298	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
299	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100
300	30 Janv. 1940 - Donat a l'Orquestra Simfònica de Boston, Camp 2, Barceloneta 125 - Camp de refugiats France (R.F.) 100

Pàgina d'una llista amb la relació de les donacions econòmiques que Pau Casals va realitzar entre el 1938 i el 1940. La llista suma un total de 142.092 francs francesos

la vida d'un artista és
inseparable dels seus ideals

*Vaig anunciar que **NO** tornaria
a **tocar públicament**,
mentre les **democràcies**
no canviessin llur **actitud**
envers **Espanya**...em vaig
retirar a Prada, no puc dir que
fos una decisió fàcil... però un
ha de viure amb un mateix.*

Podia acceptar els aplaudiments dels concerts i els premis que m'atorgaven mentre els meus compatriotes patien tal infortuni?

la vida d'un artista és inseparable dels seus ideals

l'exili

L'inici de la II Guerra Mundial, el setembre del 1939, empitjorà la situació dels exiliats a França i Europa. Alguns es refugiaren a Amèrica, d'altres s'amagaren o foren empresonats i acabaren en camps d'extermini nazis. A la fi del conflicte, el 1945, la política dels aliats no fou l'esperada. La guerra freda entre Rússia i els Estats Units convertí Franco, tot i ser un dictador, en un aliat dels demòcrates. L'esperança de llibertat per a Espanya i per a Catalunya es va esvair.

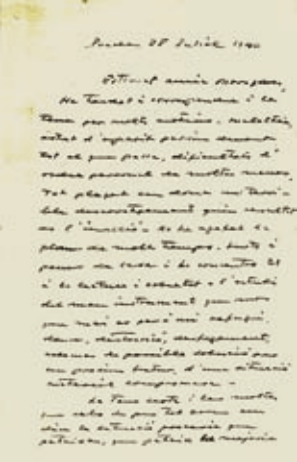
La Vil·la Colette, on Pau Casals va viure en companyia de Francesca Capdevila i la família Alavedra fins al 1949

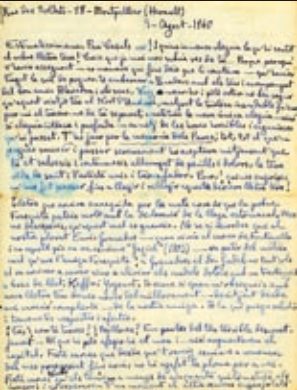
Ventura Gassol, Pau Casals i Joan Alavedra a Saint Raphaël (França), 1942

Amb l'entrada de Hitler a França, la situació de perill empitjorà. Després d'un intent frustrat de marxar a Amèrica, Pau Casals retornà Prada, on va patir la cruesa de l'exili.

*A Vil·la Colette **existíem bàsicament** gràcies a **un plat de naps, faves o llegums bullits**. La llet i la carn eren un luxe desconegut. Trobar una o dues patates era motiu de celebració.*

Carta de Pau Casals a Rafael Moragas, exdirector artístic del Liceu, Prada, 28 de juliol de 1940

Carta de Rafael Moragas a Pau Casals. Montpeller, 9 d'agost de 1940

«Estimat amic Moragas:

He tardat a correspondre la teva carta per molts motius: malaltia, estat d'esperit passiu davant tot el que passa, dificultats d'ordre personal i de moltes menes... Tot plegat em dona un terrible descoratjament... Surto a penes de casa i ho concentro tot en la lectura i, sobretot, en l'estudi del meu instrument, que és més que mai per a mi refugi (...) a més de la possible solució per a un pròxim futur, d'una situació material compromesa...»

«I quina alegria immensa la que he sentit en rebre lletra teva! Creia que ja mai més sabria res de tu perquè per aquí s'havia assegurat (...) que havies tingut la sort de poder-te embarcar a Bordeus amb els teus i acompanyat pel bon amic Alavedra i els seus...»

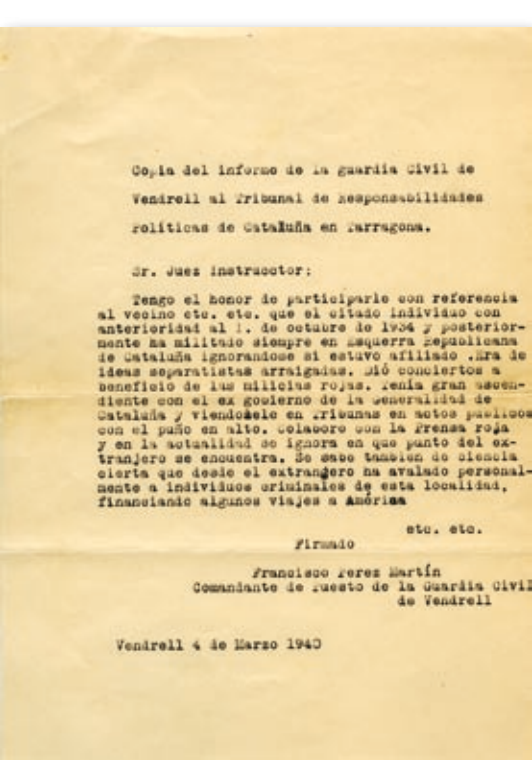
I tu com et trobes? Em parles del teu terrible descoratjament (...) Hem passat fam i encara en passem, i molta més en passariem (...) si no fos que els Quakers s'apiaden de nosaltres i ens procuren algun ajut alimentari.»

A la secció “Fantasmones rojos” del diari Solidaridad Nacional del 22 d'octubre de 1939, Miguel Utrillo acusava Casals de “rojo”, “masón” y “judío”, entre altres qualificacions

A l'interior, la premsa de Barcelona i Madrid atacava d'una manera cruel i demagògica els dirigents republicans i els qui, com Pau Casals, van donar suport a la República.

Quan Hitler ocupà el sud de França, Casals i la família Alavedra vivien sota la vigilància constant dels nazis. La Gestapo feia escorcolls al seu domicili, l'interrogava i el vigilava.

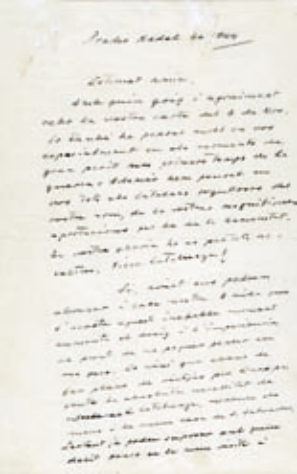

Informe de la Guàrdia Civil del Vendrell al “Tribunal de Responsabilidades Políticas”, 4 de març de 1940. El 5 de setembre el tribunal imposava a Casals una multa d'un milió de pessetes

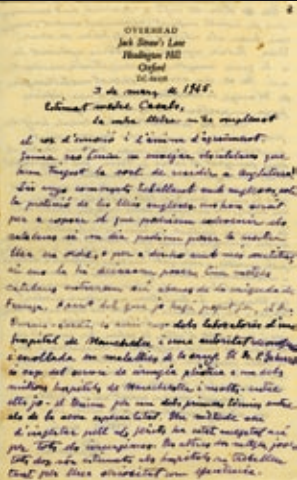
«Estimat amic, ...Jo també he pensat molt en vós, especialment en els moments de gran perill dels primers temps de la guerra... Sí, aviat ens podrem abraçar a casa nostra. A mesura que s'acosta aquest inefable moment augmenta el desig i la impaciència, fins al punt de no poder pensar en res més (...) sento l'absoluta necessitat de retornar a Catalunya (...) Envejo els catalans que es troben en aqueixa mai prou estimada i admirada Anglaterra. Jo sóc, perquè la conec, dels que no han dubtat d'ella en cap moment...»

«Estimat mestre Casals, Quina raó teniu en envejar els catalans que hem tingut la sort de residir a Anglaterra...!

Com vós, estimat mestre Casals, haig de posar fre als impulsos que massa sovint emergeixen de dintre meu, fent-me sentir el desig punyent de veure la terra. Que lluny n'estic! Me n'allunyen les boires, la humitat, el fred i la manca prop meu d'altres compatriotes... Si Anglaterra ens volgués ajudar! No pas a fer trencadissa, que això no lliga amb el nostre tarannà, sinó a posar la terra en ordre...»

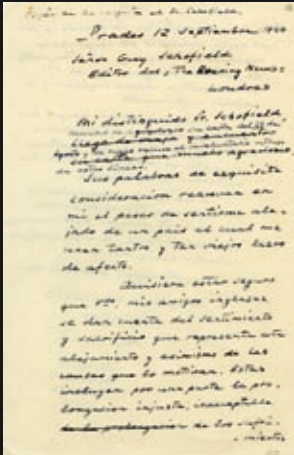

Carta de Pau Casals a Josep Trueta. Prada, Nadal de 1944

Carta de Josep Trueta a Pau Casals. Londres, 3 de març de 1945

El 1946, decebut i desanimat per l'actitud d'Anglaterra davant del règim franquista, Pau Casals va decidir de no tornar a tocar en aquest país ni en cap dels països aliats. Aquestes actituds, van convertir Pau Casals en símbol de l'exili i de la lluita pacífica contra la dictadura.

«Benvolgut senyor,

(...) Les vostres paraules, de gran consideració, renoven en mi la pena de sentir-me allunyat d'un país al qual m'uneixen tants i tants vells llaços d'afecte.

Voldria estar segur que vosaltres, els meus amics anglesos, us adoneu del sentiment i el sacrifici que representa aquest allunyament, així com les causes que el motiven. Aquestes inclouen, per una part, la prolongació injusta, inacceptable dels sofriments dels meus compatriotes, a Espanya i a l'exili, sotmesos al vergonyós règim de Franco, i, per altra part, l'actitud del seu govern, respecte a aquest règim i aquests sofriments.

Compreguin, amics meus, que per dignitat i per fidelitat als meus compatriotes, he de mantenir la meua actitud, mentre existeixin les actuals circumstàncies.

Si un canvi favorable es produís abans de la data del concert per al Musicians Benevolent Fund, amb molta alegria volaria cap a vosaltres. Procureu que així sigui.

Us saluda atentament, el vostre afectíssim, Pau Casals»

Carta de Pau Casals al director de *The Evening News*, defensant la seva actitud de no tornar a tocar a Anglaterra, 12 de setembre de 1946

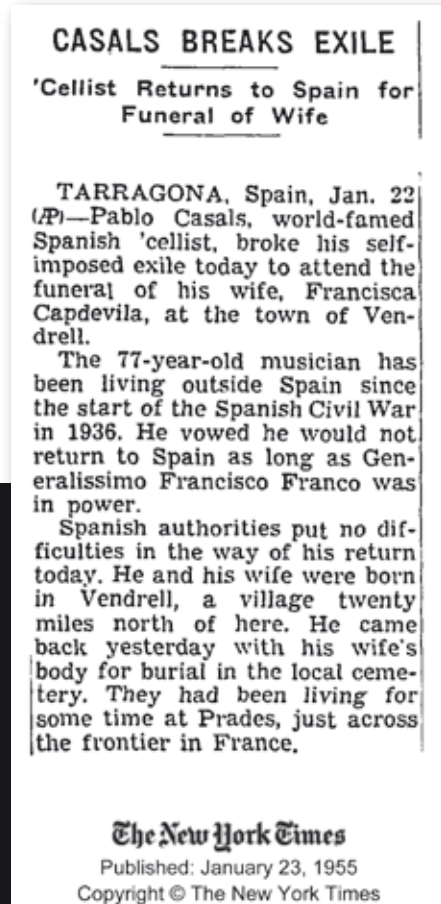
Article de Pau Casals publicat al Saturday Review. Nova York, 28 de març de 1953

«La difícil i dolorosa decisió del meu exili voluntari a Prada prové del fons de la meua consciència i el meu cor. No puc reconciliar el meu sentiment de dolor per la meua Espanya natal amb el desig natural de tocar en països com Amèrica (...) el govern dels quals ha escollit ignorar la situació del meu país.

El rebuig de tocar a la Rússia soviètica o a l'Alemanya nazi (...) és una qüestió natural per a un home de principis democràtics. Haver de rebutjar les invitacions dels països democràtics per la manca aparent d'aquests principis en els seus governs és alhora irònic i personalment molt tràgic per a mi. És, malgrat tot, l'única actitud que puc prendre, i que és coherent amb els meus sentiments. Aquest sentiment no han canviat des del 1945.

El meu amic Albert Schweitzer, discutint sobre la meua actitud, una vegada em va dir que, segons la seva opinió, és més important crear que protestar. I jo li vaig contestar: i per què no fer ambdues coses?»

El 1955 Pau Casals va retornar a Catalunya per enterrar al cementiri del Vendrell Francesca Capdevila, qui havia estat la seva companya sentimental durant més de 15 anys. El retorn a la seva casa de Sant Salvador i la mort de Francesca (Tití), l'havien deixat en un estat de buidor i confusió terribles que el van fer dubtar seriosament del seu rigorós exili.

Article publicat al *The New York Times*, "Casals trenca l'exili", 22 de gener de 1955

Pau Casals i Francesca Capdevila, Prada de Conflent, c. 1949

«Pablo Casals, el mundialment reconegut violoncel·lista espanyol, ha trencat el seu exili per assistir al funeral de la seva esposa, Francesca Capdevila, al Vendrell.

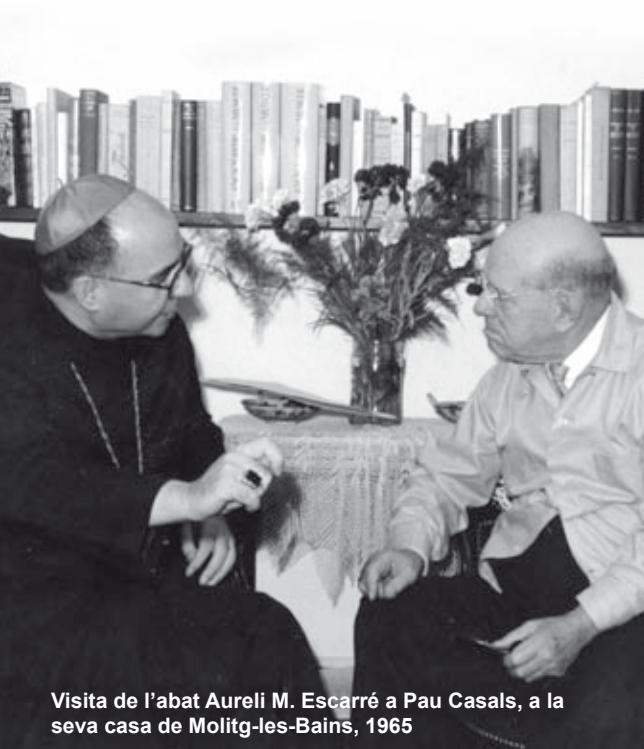
El músic, de 77 anys, ha estat vivint fora d'Espanya des de l'inici de la Guerra Civil Espanyola el 1936. Va prometre que no tornaria a Espanya mentre el General Franco estigués al poder.

Les autoritats espanyoles no han dificultat la seva tornada. Ell i la seva esposa van néixer al Vendrell, un poblet a 20 milles al nord d'aquí. Ahir va tornar amb les despulles de la seva esposa per ser enterrades al cementiri local. Havien estat vivint durant un temps a Prades, just passada la frontera a França»

sóc català

La persecució que el règim franquista infligeix a Catalunya des de fa setze anys hauria de revoltar totes les consciències del món. La llibertat, com la pau, també és indivisible.

Visita de l'abat Aureli M. Escarré a Pau Casals, a la seva casa de Moliŕt-les-Bains, 1965

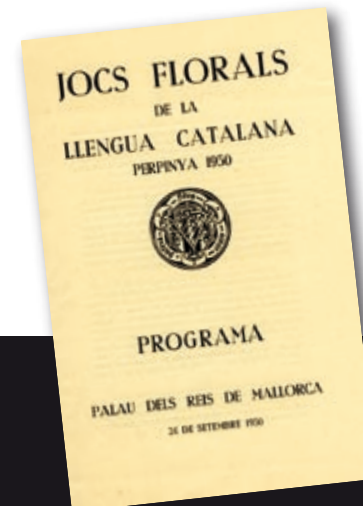

Indalecio Prieto, Pau Casals i Josep Tarradellas, c. 1956.

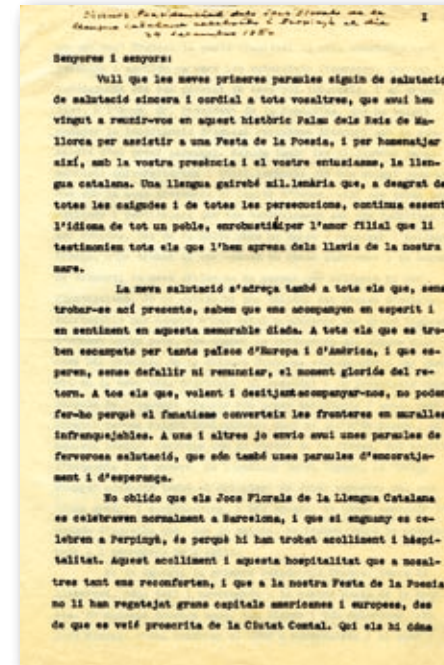

Pau Casals presidint els Jocs Florals de la Llengua Catalana celebrats al Palau dels Reis de Mallorca de Perpinyà, el setembre de 1950. D'esquerra a dreta: Carles Grando, Manuel Serra i Moret, Josep M. Corredor, Pau Casals, Josep Sebastià Pons i Enric Guiter

La pèrdua de la guerra significà la persecució de la identitat catalana i la desaparició de les institucions democràtiques. S'abolí l'Estatut d'Autonomia, i la difusió de la cultura i l'ús públic de la llengua catalana van ser prohibits. Només la clandestinitat i l'exili foren plataformes de difusió, amb tribunes com els Jocs Florals o l'edició de llibres i revistes com *Germanor*, *Ressorgiment*, *Pont Blau*, *Quaderns d'Exili*, *Xaloc* i moltes altres.

Programa dels Jocs Florals de la Llengua Catalana. Perpinyà, 1950.

Discurs presidencial de Pau Casals dels Jocs Florals de Perpinyà, 1950.

El 1950 i el 1964 Pau Casals va presidir els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili, que van néixer el 1941 a l'Argentina. Els Jocs es van convertir en un dels millors altaveus de la defensa de la cultura catalana al món. Van ser convocats 37 vegades en 27 ciutats de 17 països diferents.

Durant els anys d'exili Casals donà suport a iniciatives i manifestacions culturals organitzades lluny de Catalunya i a altres activitats que des de final dels anys seixanta començaven a aparèixer a casa nostra.

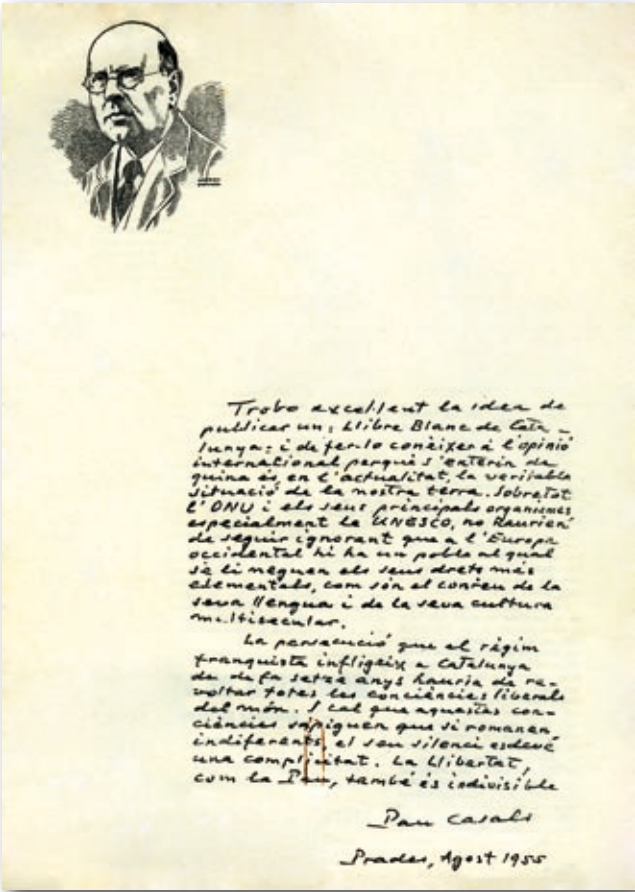

Presidència de la Gran Festa Folklorica Catalana al Voló, 1947

Carta de Pau Casals al President de la Comissió dels Drets de l'Home en defensa de la cultura catalana, 28 de febrer de 1964.

FALTA TRANSCRIPCIÓ

Presentació de Pau Casals al Llibre Blanc de Catalunya, 1955.

Pau Casals fou president honorari i membre d'honor de molts dels Casals Catalans que es crearen als països d'acollida i que van esdevenir centres de producció i consum de les activitats culturals catalanes i punt de trobada de les relacions socials entre els exiliats.

Carnet de Soci d'Honor del Casal de Catalunya de París, 1947

Carnet de Soci d'Honor del Casal Català de Beaumont-de-Lomagne, 1945

Visita al Casals Català de Santiago de Cuba, 1956

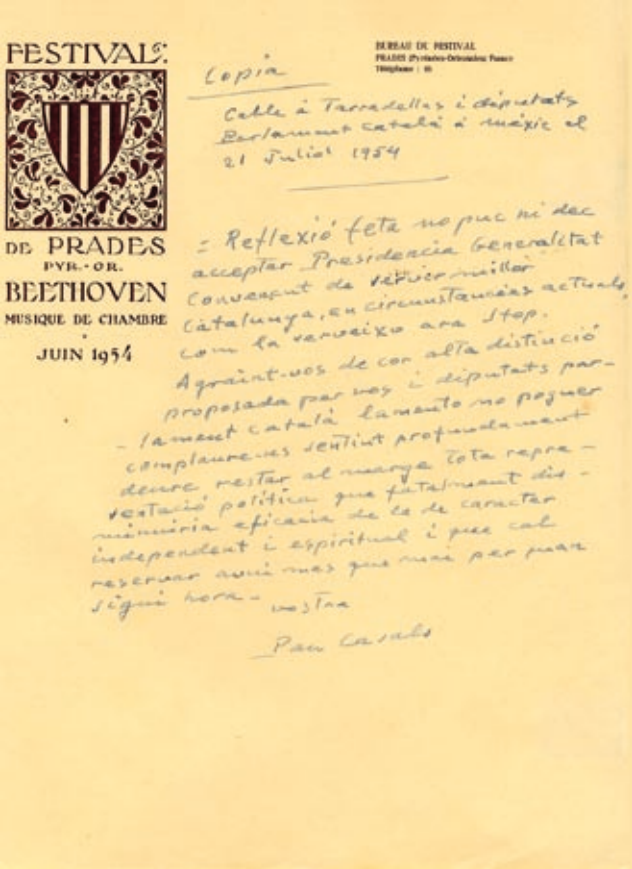

Homenatge a Pau Casals. Centre Català de Caracas, 1970.

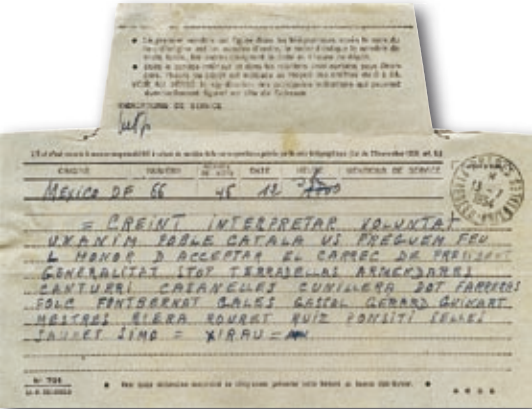

Visita de Pau Casals a Veracruz, 1956

El 1954, després de la dimissió de Josep Irla, va ser proposat com a president de la Generalitat de Catalunya a l'exili. El seu nom simbolitzava la unió de tots els catalans i s'allunyava de les lluites partidistes. Pau Casals no acceptà la proposició i va seguir treballant per Catalunya des de la seva condició de músic.

Còpia manuscrita de Pau Casals del telegrama enviat a Josep Tarradellas i als diputats del Parlament Català a Mèxic amb la negativa a acceptar la presidència de la Generalitat a l'exili, 21 de juliol de 1954.

Telegrama de Josep Tarradellas i els diputats del Parlament Català a l'exili demanant a Pau Casals l'acceptació de la presidència de la Generalitat a l'exili, 13 de juliol de 1954.

Tarja pro-candidatura de Pau Casals com a president de la Generalitat de Catalunya a l'exili.

Pau Casals va aprofitar totes les oportunitats que va tenir per divulgar la seva condició d'exiliat polític i reclamar la fi del règim franquista.

Còpia de la carta de Pau Casals adreçada al president dels Estats Units, Harry S. Truman en contra del suport dels Estats Units a l'Espanya de Franco. Juny, 1950

«Estimat Sr. President,

(...)Sóc, senyor president, un vell artista que ha donat varies vegades la volta al món, que no ha tingut res a veure en política activa (...) sóc senzillament un home que creu en la democràcia i que estima la seva Catalunya natal, i Espanya, dins la qual es troba Catalunya. Mai he considerat incompatibles aquests sentiments de patriotisme amb el sentiment universalista ni amb la fe amb la llibertat, que constitueixen, el patrimoni comú de la Humanitat (...) Vostè pot comprendre bé, Sr. President, la dolorosa decepció que vaig sentir al veure de quina manera les grans democràcies deixaven abandonada a la seva pròpia sort la República Espanyola, quan aquesta lluitava contra el triple atac del nazisme, el feixisme i el falangisme (...) hauria de ser evident que una llibertat permanent i veritable no pot existir sense la cooperació lleial i solidària de tots els pobles lliures (...)»

Carta que Pau Casals va enviar a B. Cohen, secretari adjunt de les Nacions Unides, rebutjant la invitació de participar en un concert a París per commemorar el III Aniversari de la Declaració Universal dels Drets de l'Home, abril 1951.

«Prada , 9 d'abril de 1951

Distingit Sr. Cohen,
He rebut la vostra carta, en la que me feu l'honor de demanar la meua participació en un concert amb motiu de la celebració a París, per les Nacions Unides, del Tercer Aniversari de la Declaració Universal dels Drets de l'Home.

Tal vegada ignoreu, senyor Cohen, que precisament en protesta del no compliment d'aquests Drets sagrats a Espanya, visc voluntàriament a l'exili.

En aquests circumstàncies, no us estranyarà si us dic que les votacions a l'O.N.U. favorables a Franco no em semblen compatibles amb l'esmentada celebració i que, per tant, em veig obligat, amb tot el meu sentiment, a no accedir a la vostra demanda.

Amb tota consideració, us saluda el vostre afectíssim,

Pau Casals»

vaig alçar la meua veu en la
causa de la pau

*Primer, sóc un home, i segon,
un artista. Com a home la
meua primera obligació
és lluitar pel benestar de
la humanitat*

Pau Casals dirigint El Pessebre a Tolosa, 1962

Pau Casals amb el secretari general de les Nacions Unides, Dag Hammarskjöld, seu de les Nacions Unides, Nova York, 1958

Vaig decidir portar el meu
oratori arreu del món...
atès que el **missatge**
d'aquesta obra era la **pau** i
la **germanor** entre els
homes

«Sóc català. Catalunya és una província d'Espanya. Però què ha estat Catalunya? Catalunya ha estat la nació més gran del món. Us explicaré per què. Catalunya va tenir el primer parlament, molt abans que Anglaterra; Catalunya va tenir l'inici de les Nacions Unides. Totes les autoritats de Catalunya es van trobar en una ciutat de França, en aquell temps Catalunya, per parlar de pau... Al segle onzè.

Pau al món, en contra, en contra de les guerres i de la inhumanitat de les guerres; això va ser Catalunya.»

Transcripció d'un fragment del discurs que Pau Casals va pronunciar en anglès, Nacions Unides, 24 octubre de 1971

vaig alçar la meva veu en la causa de la pau

l'exili

La dictadura va ser molt llarga, i l'exili dels que van haver d'abandonar el seu país també. L'admissió de l'Espanya de Franco als nous organismes internacionals consolidaven el règim i les esperances de la seva caiguda van desaparèixer definitivament.

Pau Casals amb la seva esposa Marta Montañez, Puerto Rico, 1957

Durant aquests anys Pau Casals va ampliar l'abast del seu combat contra les dictadures i el franquisme al de l'assoliment de la pau mundial.

El 1958 va ser convidat a la seu de les Nacions Unides a Nova York. El concert va ser retransmès per ràdio, juntament amb un missatge de pau on Pau Casals demanava la fi dels experiments nuclears. Al mateix any, va ser proposat per al Premi Nobel de la Pau.

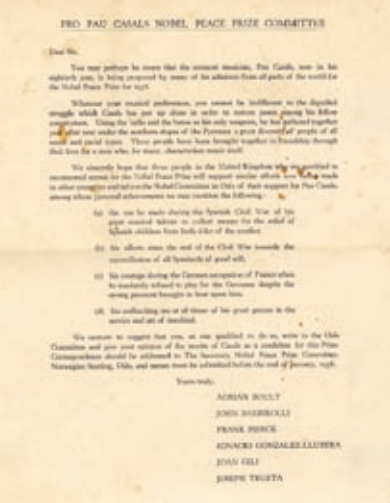

Pau Casals celebrant el 95 aniversari amb la seva esposa Marta i el matrimoni Alavedra, Puerto Rico, 1971

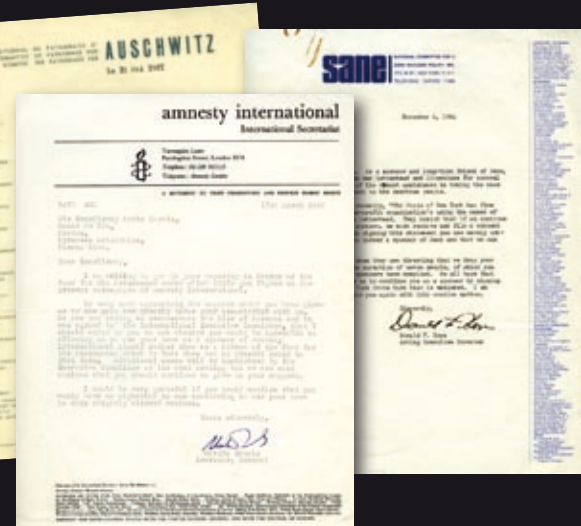
Alguns exiliats van anar tornant, i d'altres es van mantenir a l'exili, com Pau Casals, integrant-se plenament als països d'acollida. Des d'un exili conscient, Pau Casals va refer la seva vida a Puerto Rico al costat de la seva deixeble, i més tard esposa, Marta Montañez.

Discurs de Pau Casals, Nacions Unides, 1958

Candidatura de Pau Casals com a Premi Nobel de la Pau, 1958

Pau Casals va col·laborar amb diverses organitzacions internacionals com la *National Committee for a Sane Nuclear Policy*, *Amnesty International*, *Comité International de Patronage d'Auschwitz*, *World Constitution Coordinating Committee*, entre d'altres

El 1960 Pau Casals estrenà el seu oratori *El Pessebre* a Acapulco (Mèxic). L'oratori, compost per ell mateix a partir d'un poema de Joan Alavedra, es va convertir en un cant a la pau i en el seu missatge personal per la llibertat i la fraternitat dels pobles. Durant els deus anys següents l'oratori fou interpretat arreu del món cinquanta-una vegades.

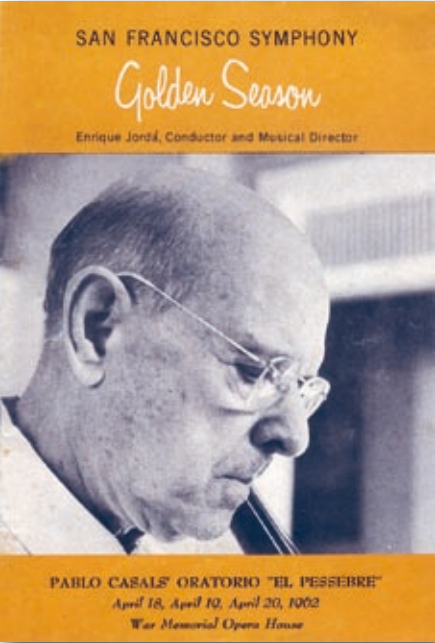
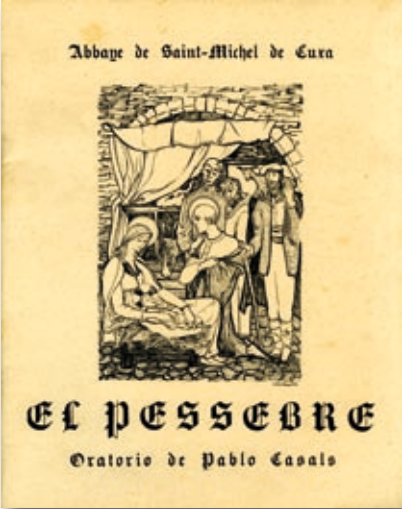

Enric Casals, Marta Montañez, Pau Casals, Macià i Montserrat Alavedra i Narcís Costa Horts. Estrena de l'oratori El Pessebre a Acapulco, Mèxic, 1960

*Del llunyà Orient
un estel lluent
ens guia amb llum bella.
Venim lentament
del sorral calent
seguint una estrella.
De la gran calor
sense transició
som al fred que pela.
Els geys entumits,
els genolls rendits,
i la carn se'ns gela.
Que en són de pesats
els pendents sobtats
d'aquestes muntanyes!
Quan s'acabarà
tan llarg caminar
per terres estranyes!*

Fragment del poema *El Pessebre* de Joan Alavedra: el cor dels Camells

Programes de concerts de l'oratori *El Pessebre*

Carta de l'abat de Montserrat Aureli M. Escarré a Pau Casals amb motiu del concert de l'oratori *El Pessebre* a Washington, 4 de novembre de 1967.

«Us felicito pel vostre èxit i un agraïeix el vostre exemple. A través vostre, el missatge de Pau de tot Catalunya ha arribat, amb la nostra llengua, a tot el món. Heu fet comprendre quina és la pau que cerquem i per la qual lluitem; una Pau oberta, lliure que realment sigui el fruit de la concòrdia i del respecte de les ideologies i de la bona voluntat dels membres d'una mateixa família, solidària a totes les altres comunitats i nacions (...)»

Em plau sumar la meva felicitació a la de milers d'éssers humans de tot el món que veuen en la vostra elecció, com a President dels Estats Units d'Amèrica, una esperançadora promesa per a la humanitat.

(...)Essent l'home el nucli unitari del que és la humanitat, és evident que tot el que fa referència als seus drets i a la seva llibertat individual ha d'ésser aplicable a la família, al poble, a tots els pobles que avui, per a salvaguardar aquests drets i aquestes llibertats, s'agrupen i es consoliden en federacions.

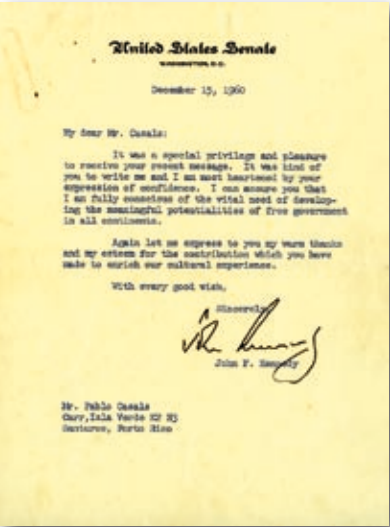
La humanitat necessita, en aquest moment crucial i amb urgència, lliurar la batalla decisiva contra els que detenen la marxa vers el gaudi complet de la seva inalienable felicitat. Contra la força de la cobdícia humana i anticristiana que guia als ferotges dictadors.

Els dictadors són un anacronisme en el món de llibertat per al qual els Estats Units ve preparant el camí i promet de continuar conquistant. Es inconcebible una dictadura a Rússia, poble d'incalculables i imponents potencialitats en tots els ordres de la manifestació humana. Inconcebibles són les dictadures que hi ha avui a l'Amèrica Llatina, a l'Àsia, al Llunyà Orient.

Vet aquí el grandíols plantejament que teniu davant vostre; vet aquí la missió del poble que us ha exaltat com a suprem dirigent. Que Déu us il·lumini en la realització d'aquesta gran responsabilitat.(...)

Carta de Pau Casals a J. F. Kennedy on el felicita i li demana un gir en la política del govern americà envers el règim del General Franco, 28 de novembre de 1960.

El novembre de 1961 Pau Casals va ser convidat pel president dels Estats Units, J.F. Kennedy a fer un concert a la Casa Blanca. L'acceptació del concert no va ser fàcil i Pau Casals hi va imposar una condició: volia una entrevista amb el president per parlar dels problemes d'Espanya i Catalunya.

Resposta del president Kennedy a Casals, 15 de desembre de 1960

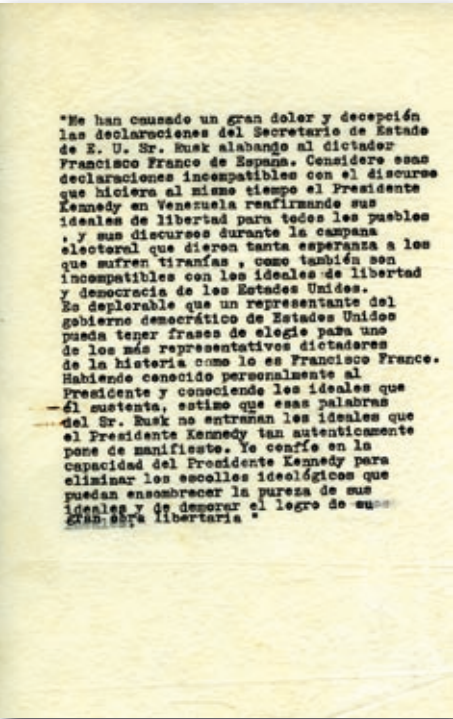
«Considero un privilegi especial i m'ha produït una gran alegria el vostre recent missatge. Heu estat molt generós escrivint-me i m'ha commogut profundament la vostra expressió de confiança. Us puc assegurar que tinc plena consciència de la necessitat vital de desenvolupar les significatives potencialitats de govern lliure a tots els continents.

Permeteu-me , novament, de testimoniar-vos el meu càlid agraïment i la meva estima per la contribució que heu aportat enriquint la nostra cultural experiència.

Amb els meus millors desigs, sóc sincerament vostre,

John F. Kennedy»

El 1971, en reconeixement a la seva actitud, U-Thant, secretari general de les Nacions Unides, li va concedir la Medalla de la Pau. En agraïment a aquesta distinció, Pau Casals va realitzar un discurs en defensa de la pau i Catalunya, testimoni una vegada més del seu compromís.

Comunicat de Pau Casals amb motiu de les declaracions de Dean Rusk a favor del règim de Franco

Pau Casals amb el secretari general de les Nacions Unides, U-Thant, 1971.

Durant els anys d'exili Pau Casals solia tocar després dels seus concerts “El Cant dels Ocells”, una melodia popular catalana que va adaptar al violoncel, com a símbol del seu amor i enyorança per Catalunya.

El Cant dels Ocells és una melodia

que Bach, Beethoven i tots els grans

haurien admirat i estimat. I, a

més, neix de l'ànima del meu poble,

Catalunya.

1979: el retorn

*Potser **no tornaré** a veure
Catalunya. Durant anys,
vaig creure que **la llibertat**
no tornaria a la meua volguda
terra abans de la meua mort.
Ara ja no n'estic tant segur.
Tornarà, això ho sé... però
potser jo no viuré per a
veure-ho...*

Capella ardent al Saló Sant Jordi de la Generalitat de Catalunya, 9 de novembre de 1979

Missa celebrada al Monestir de Montserrat, 10 de novembre de 1979

Enterrament i actes d'homenatge al cementiri del Vendrell, 10 de novembre de 1979

Pau Casals va morir el 22 d'octubre de 1973 a San Juan de Puerto Rico. Complint amb el seu desig de tornar a Catalunya quan s'hi restablís la llibertat, el 9 novembre de 1979 es va procedir al retorn de les seves despulles.

“El poble amb Pau Casals”

Amb aquest titular el diari Avui definia el que va ser un acte multitudinari d'entrega del poble de Catalunya a Pau Casals. Milers de persones van ser presents en tots el actes que es van celebrar per acomiadar-se del Mestre i agrair-li individualment la seva constant lluita per les llibertats de Catalunya i per la pau.

Amb la mort de Franco a finals de 1975 s'inicià la transició democràtica, que va significar la reconstrucció i normalització cultural, política i social d'Espanya i Catalunya.

«Ens va ensenyar moltes coses de la música que mai no oblidarem, però el que més ens va ensenyar és el valor de ser sincers amb nosaltres mateixos com a éssers humans, per servir sempre a una nova ambició i a un nou nivell al servei dels altres...»

Isaac Stern

«Aquest és un dels moments més emotius de la meua vida, quan el cos de l'artista més gran del segle xx troba finalment la pau a la terra que tant va estimar i que li va portar tants sofriments al llarg de la seva vida. Aquest acte humà i simbòlic està molt a prop del meu cor perquè jo sé, potser millor que els altres, el que representa la privació del propi país.»

Mstislav Rostropovitch

«La seva força més gran era la compassió [...] les més preuades capacitats humanes —comprensió i sentiment— les posseïa per naturalesa en excepcional abundància i ell visqué únicament per compartir-les. Estimat Mestre, ens heu ensenyat bé. Descanseeu a la vostra pàtria. El vostre exemple quedarà sempre entre nosaltres.»

Eugene Istomin

«El que n'admiro particularment és l'actitud ferma, no tan sols contra els opressors del seu poble, sinó també contra els oportunistes sempre disposats a pactar amb el diable. Casals ha sabut comprendre amb gran clarividència que el món és en perill per la causa tant dels qui toleren el mal, com dels qui el cometen.»

Albert Einstein

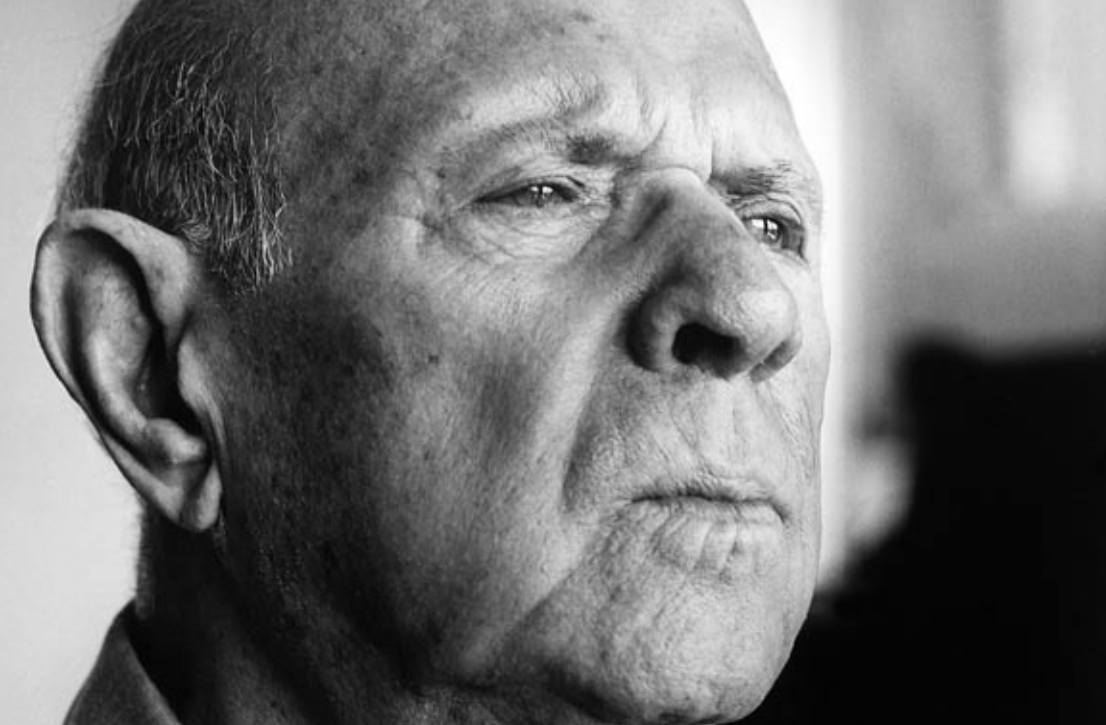
«La recerca profunda i gairebé microscòpica del detall, una paciència incommovable, un sentit de vinculació a una terra, a una tradició, a un concepte, a una manera de ser quasi botànica; una persistència no violenta que té quelcom d'obstinació, com la resistència de les plantes contra totes les crueltats de la naturalesa...»

Yehudi Menuhin

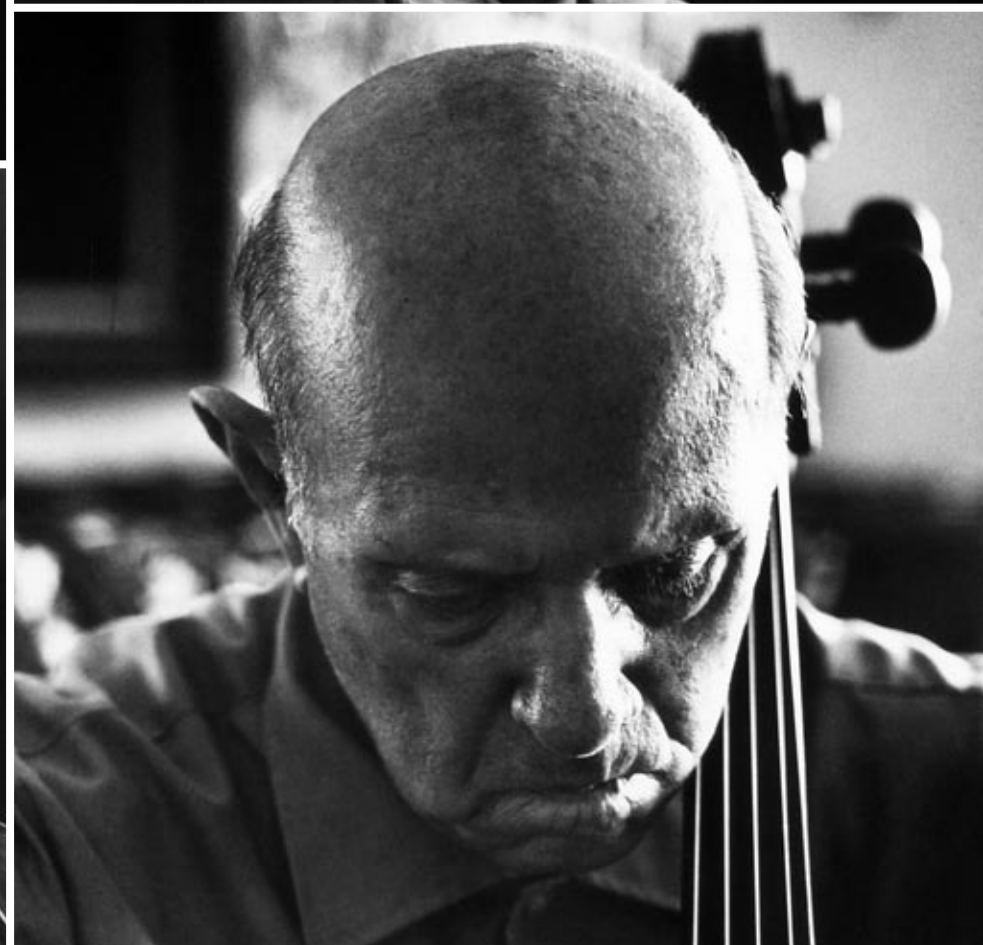
«Cap títol de glòria no li és tant propi com el de català exemplar. Avui retem homenatge a la seva memòria i recollim l'exemple que ens ha deixat. Que la seva vida sigui exemple a seguir per tots nosaltres. Mestre Pau Casals Catalunya us diu: gràcies, moltes gràcies per tot el que heu fet i representeu per al nostre poble».

Fragment del discurs que va fer Josep Tarradellas a l'arribada de les despulles a la Generalitat de Catalunya

He fet després de tot, un **llarg camí**
i no espero viure eternament. **No** miro
a la **mort** amb **temor**. És quelcom
natural, tant natural com **néixer...**

Continuo **tocant** i practicant. I ho
continuaría fent si visqués cent anys més.
No puc **trair** el meu **vell amic**, el
violoncel

He estat **testimoni** de **canvis** i
avançaments **extraordinaris** en el
decurs de la meua **vida...** I malgrat
tot la **fam**, l'**opressió** racial i la
tirania encara **turmenten** el
món... quan ens acostumarem al fet que
som éssers humans?

- **1876**
Neix al Vendrell el 29 de desembre.

► **1882**
El seu pare li comença a fer classes de música i de piano.

► **1888**
Inicia els estudis a l'Escola Municipal de Música de Barcelona.

► **1893**
La reina Maria Cristina li concedeix una beca. Inicia els estudis al Real Conservatorio de Música, de Madrid.

► **1899**
Debuta a París amb l'Orquestra Lamoureux.

► **1901-1905**
Cinc anys de gires internacionals el consoliden com el millor violoncel·lista del moment.

► **1906**
Es crea el trio Cortot-Thibaud-Casals.

1915
► Fa els primers enregistraments per a la Columbia Gramophone Company.

1919
► A Barcelona, crea l'Orquestra Pau Casals.

Rebutja tocar a Rússia mentre no es restableixin els principis democràtics.
- **1933**
Rebutja la invitació de Wilhem Furtwängler per anar a tocar amb la Filharmònica de Berlín. Declara no tocar més a Alemanya “fins que la seva vida musical no sigui lliure”.

► **1936**
Durant un assaig amb l'Orquestra Pau Casals, comença l'alçament militar.

Fa concerts benèfics per a les víctimes de la Guerra Civil.

Inicia els enregistraments de les Sis suites per a violoncel de J. S. Bach.

► **1938**
Inicia una gira pel nord d'Àfrica.

El 19 d'octubre fa un concert al Gran Teatre del Liceu, de Barcelona, en benefici de la Societat d'Ajuda als Infants.

► **1939**
La Universitat de Barcelona el nomena doctor honoris causa.

A final de gener marxa a l'exili.

El 28 de març fa un concert benèfic per als nens refugiats, al Royal Albert Hall de Londres.

A la fi de la Guerra Civil Espanyola, s'instal·la a Prada de Conflent (Catalunya Nord) i inicia l'ajuda als refugiats.

Comença la Segona Guerra Mundial.

- 1940**
El 13 de juny els alemanys entren a París.

► Amb la família Alavedra, decideixen marxar cap a Amèrica des de Bordeus. A punt d'embarcar, el vaixell Champlain és bombardejat pels alemanys.

Torna a Prada i s'instal·la a la vil·la Colette amb la família Alavedra.

El setembre de 1940 el Tribunal de Responsabilidades Políticas imposa a Casals una multa d'un milió de pessetes.

1942
Rep la visita de la Gestapo a la seva casa de Prada.

► **1943**
El poema “El Pessebre”, de Joan Alavedra, guanya el primer premi dels Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili, celebrats a Perpinyà.

Pau Casals el comença a musicar.

1944
Amb la retirada de les forces nazis de França, torna a fer concerts en ajut de les víctimes de la guerra.

Després del desembarcament aliat a Normandia i la retirada de les forces Nazis de França torna a fer concerts en ajut a les víctimes de la guerra.

► **1945**
Finalitza la Segona Guerra Mundial.

El 27 de juny fa un concert al Royal Albert House de Londres i transmet un missatge a Catalunya a través dels estudis de la BBC.

Rebutja els doctorats honoris causa de les universitats d'Oxford i Cambridge.

► **1946**
Decideix no tornar a tocar públicament mentre les democràcies no canviïn la seva actitud envers el govern de Franco i comença el seu segon exili a Prada.

► **1950**
Comença el primer Festival de Prada, el Festival Bach.

El maig, presideix a Perpinyà els Jocs Florals de la Llengua Catalana a l'exili.

Escriu a H. S. Truman, president dels Estats Units, en defensa de les llibertats i la democràcia a Espanya.

► **1952**
Rebutja tocar en un concert commemoratiu a París organitzat per les Nacions Unides, pel 3r aniversari de la Declaració Universal dels Drets Humans.

El desembre és nomenat pel Govern Republicà a l'exili, “Maestrante de la Orden de Liberación de España”.

- Participa, per primera vegada, a l'Acadèmia Musical d'Estiu de Zermatt (Suïssa).
- Rebutja col·laborar amb la UNESCO després de l'admissió de l'Espanya de Franco en aquest organisme internacional.
- **1953**
És nomenat president honorari de l'Spanish Refugee Aids.
- Escriu una carta al president dels Estats Units, D. W. Eisenhower, sobre el procés Rosenberg.
- **1954**
A la dimissió de Josep Irla, és proposat per assumir la Presidència de la Generalitat Republicana a l'exili, una proposta que rebutja.
- **1955**
Viatja a Catalunya per primera vegada des de l'exili, per assistir a l'enterrament de la seva esposa, Francesca Capdevila, al Vendrell. Després d'una curta visita a la casa de Sant Salvador, torna a Prada.
- El desembre fa el seu primer viatge a la terra natal de la seva mare, Puerto Rico.
- **1956**
Visita Veracruz, Mèxic, on és homenatjat.
- Visita l'Havana i el seu casal català.

A Puerto Rico rebutja rebre el grau de doctor honoris causa per la Universitat de Puerto Rico, per ser nomenat també Castan Tobefias, president del Tribunal Suprem Espanyol.

Fa la presentació del Llibre Blanc de Catalunya.

► **1957**
Se celebra el primer Festival Casals de Puerto Rico. Es casa amb Marta Montañez i estableix la residència a Puerto Rico.

► **1958**
És convidat a fer un concert a les Nacions Unides. El concert, juntament amb un missatge de pau, és retransmès per ràdio a més de quaranta països, convertint-lo des d'aquest moment en símbol de la lluita per la pau al món.

És nomenat per al Premi Nobel de la Pau.

Homenatge i visita al Casal Català de Buenos Aires.

► **1960**
Estrena de l'oratori El Pessebre a Acapulco (Mèxic).

Escriu al president dels Estats Units, J. F. Kennedy, defensant la llibertat i la democràcia a Espanya.

► **1961**
Fa un concert a la Casa Blanca, convidat pel president dels Estats Units.

Escriu al president dels Estats Units, protestant per les declaracions del secretari d'Estat dels Estats Units, Dean Rusk, sobre el general Franco.

► **1962**
Dirigeix El Pessebre a San Francisco (Estats Units).

Anuncia la seva croada personal per la pau, que el porta a dirigir l'oratori El Pessebre arreu del món.

► **1963**
J. F. Kennedy li atorga la Medalla de la Llibertat.

► **1964**
Presideix els Jocs Florals, celebrats a Perpinyà.

Escriu una carta al director general de la UNESCO a París, en defensa de la cultura catalana.

► **1971**
Estrena de l'Himne de les Nacions Unides. U-Thun li fa entrega de la Medalla de la Pau.

Realitza un discurs en defensa de la pau i Catalunya.

► **1973**
Mor a San Juan de Puerto Rico el 22 d'octubre.

► **1979**
Retorn de les seves despulles a Catalunya, enterrades al Cementiri Municipal del Vendrell.

*L'amor al propi país és
quelcom **natural**. Però, perquè
ens hem d'aturar a la **frontera**?
Tots som fulles d'un mateix arbre i
l'arbre és la **humanitat***

L'exili català.
Una síntesi (1939-1948).

Resum de la conferència dictada a al Vil·la Casals-Museu Pau Casals, el 18 d'octubre de 2007.

Francesc Vilanova
Historiador i professor d'Història Contempo-rània a la Universitat Autònoma de Barcelona i director de l'Arxiu Històric de la Fundació Carles Pi i Sunyer.

1. El primer exili: França, 1939-1940

Sense cap mena de dubte, el primer exili català —cronològicament i territorialment marcat per la sortida de Catalunya, a començament de febrer de 1939, i tancant amb la caiguda de França el juny de 1940— fou el més intensament viscut, el més directament vinculat (i marcat) a l'experiència de la guerra civil i les seves herències més immediates, el més carregat d'expectatives, esperances, propostes organitzatives, pors i il·lusions de retorn. En altres paraules, fou el més dramàtic i lligat a la terrible situació a què havia quedat sotmesa Catalunya, i Espanya en general, després del triomf de les tropes franquistes i la instauració progressiva del Nuevo Estado, amb la seva violència institucional, el seu aparell repressiu, etc.

Aquest primer exili, en l'àmbit català, es pot perfilar a partir de dues afirmacions contundents, gairebé dues declaracions de principis. La primera neix de la ploma d'Antoni M. Sbert, un polític mallorquí de llarga experiència, exconseller de la Generalitat, un dels homes forts d'Esquerra Republicana de Catalunya (ERC) i persona de la màxima confiança del president Lluís Companys. El febrer de 1939, quan feia molt pocs dies que eren a França, deia el següent a l'escriptor Josep Pous i Pagès: «Govern sense territori és una entelequia perillosa». Darrere d'aquesta frase contundent es resumeix un

procés polític complex: el desmantellament de les institucions catalanes (Parlament, Generalitat i govern) i la construcció, a l'exili, d'un nou poder polític que, sense que arribés a trencar el fil de la legalitat republicana i estatutària, fos eficient en una nova realitat i en unes condicions extremes. El pas més visible va ser la liquidació *de facto* del darrer govern, amb la qual cosa s'aconseguia fer fora dels centres de decisió als comunistes del PSUC i recuperar la centralitat i la capacitat d'actuació d'ERC i els seus aliats. En segon lloc, es va intentar concentrar els escassos recursos econòmics i materials existents (a banda dels que es poguessin aconseguir de les instàncies republicanes espanyoles: SERE, JARE, etc.) en dos punts: la Presidència de la Generalitat, encapçalada per un afeblit i qüestionat president Companys, i una estructura de nova creació, la Fundació Ramon Llull, que hauria d'actuar com una mena de macroconselleria de Cultura i Assistència als intel·lectuals i al conjunt de refugiats catalans.

La segona gran afirmació que hem agafat com a punt de partida, va ser feta per Carles Pi i Sunyer —el darrer conseller de Cultura del govern català, de juny de 1937 a gener de 1939—, i feia referència a l'altra gran vessant de l'exili: la llengua i la cultura. En una carta a Antoni M. Sbert, d'abril de 1940, i enmig d'una aspra polèmica sobre l'organització de la cultura catalana a l'exili, Pi i Sunyer escrivia: «a l'exili Catalunya és per damunt de tot la llengua». És a dir, la prioritat del primer exili, de l'organització de l'èxode català, havia de ser garantir la subsistència de la llengua i la cultura catalanes a fora, ja que calia tenir compte (i era una convicció molt estesa i arrelada) que la repressió franquista en aquests àmbits, per les notícies que es filtraven des de l'altre costat de la frontera (i quan hom llegia la sèrie d'articles «Fantasmones rojos», de *Solidaridad Nacional*, per exemple), era a punt d'arribar a cotes purament genocides. Notícies confirmades com l'afusellament de

L'exili català

l'escriptor gironí Carles Rahola, o el rumor sobre l'execució de Jordi Rubió i Balaguer, accentuaven aquesta sensació. Per tot plegat, el primer exili estava marcat per la necessitat de mantenir la cohesió del col·lectiu català, oferint-li un projecte de futur —precari— diferenciat del republicà espanyol, projecte en el qual la cultura catalana i en català eren els elements aglutinants, suprapartidistes i, per tant, d'abast nacional.

Perquè un altre element característic d'aquests moments és la consciència que s'ha produït un exili de caràcter nacional («l'èxode d'un poble», ho anomena Antoni Rovira i Virgili): un exili polític (de personal, dirigents i militants, dels partits polítics i sindicats), cultural (la plana major de la intel·lectualitat catalana del primer terç del segle XX, encapçalada pel «pare» de la llengua catalana moderna: Pompeu Fabra), institucional (funcionaris de tots els nivells de l'administració pública: Generalitat, ajuntaments, empreses públiques, etc.), universitari (quasi el 20% del professorat de l'única Universitat existent a Catalunya es va exiliar; un altre 20%, aproximadament, va ser depurat i expulsat de la Universitat) i professional (metges, periodistes, economistes, advocats, enginyers, etc.). Aquells que es van quedar a Catalunya, pel motiu que fos, o van desaparèixer enmig de la repressió (detinguts, depurats, empresonats, multats, etc.) o havien emmudit voluntàriament, replegant-se de forma temporal, a l'espera de veure com es descabellava la construcció del Nuevo Estado, agressivament anticatalà i anticatalanista. Si hom tenia en compte aquests paràmetres generals, és explicable la percepció que l'única possibilitat de supervivència de tots aquells trets que permetien parlar de Catalunya com un espai nacional, es trobava a l'exili.

2. 1940-1945: batalles polítiques i nous escenaris

La caiguda de França a mans dels alemanys va inaugurar una llarga i molt complexa etapa en la qual van entrar en joc els futurs del continent, dels països immersos en la guerra (alguns ocupats i altres combatents), i dels derrotats en el que es va considerar el pròleg a la guerra mundial, és a dir, els republicans espanyols. Per als catalans, la derrota francesa va tenir conseqüències nefastes. En primer lloc, va desaparèixer la precària organització cOnstruïda a començament de 1939. Lluís Companys, president de la Generalitat, va ser detingut per la Gestapo i lliurat a la policia franquista. Amb el seu afusellament, va quedar decapitada la mínima estructura institucional de l'exili. La seva successió es va haver de fer de forma clandestina, al sud de França, en la persona del darrer president del Parlament, Josep Irla, un dirigent d'ERC, de perfil discret, que va haver d'enfrontar-se a un conjunt de dificultats notables.

Desaparegut Lluís Companys; desmantellada la Fundació Ramon Llull; tancat l'escenari francès, ¿com es podria mantenir la cohesió del col·lectiu català a l'exili, assegurant-li la continuïtat de la representació política i la supervivència de les activitats culturals? Fou en aquests moments que, a Londres, es va prendre la iniciativa. Fonamentalment, es tractava d'evitar el buit institucional, polític i pràctic a que semblava abocat l'exili català després de la caiguda de França; i, per a contrarrestar aquesta amenaça, es va crear una nova instància: el Consell Nacional de Catalunya a Londres (més conegut com a Consell de Londres), presidit per Carles Pi i Sunyer. ¿Què pretenia aquest Consell? En primer lloc, deixar clar que la seva existència era temporal i estava vinculada a la provisional desaparició, a França, de la Presidència de la Generalitat; mentre aquesta no pogués actuar lliurement, el Consell

assumiria les seves funcions executives i pràctiques durant el temps que fes falta. Quan la nova presidència, és a dir, Josep Irla, pogués actuar sense restriccions, aleshores el Consell deixaria d'existir.

En segon lloc, el Consell volia mantenir i reforçar la cohesió nacional del col·lectiu català exiliat. Per a fer-ho, però, calia introduir algunes modificacions en relació al model que va intentar funcionar els anys 1939-1940. Desaparegudes les dues referències política i cultural primeres (la Presidència de la Generalitat i la Fundació Ramon Llull), el Consell de Londres va assumir la doble tasca d'impulsar un projecte polític col·lectiu i una xarxa cultural que vinculés els principals grups d'exiliats dispersos per Amèrica.

En l'aspecte pràctic, i en les vessants cultural i social, el Consell de Londres va intentar, amb totes les limitacions imaginables,

3. 1944-1945: la simplificació del panorama, l'inici del final

Quan es va produir l'alliberament progressiu de França, entre juny i setembre de 1944, i les bases de resistents espanyols al Migdia francès, sobretot a la regió de Tolosa de Llenguadoc, van començar a preparar-se per a entrar a Espanya a donar la darrera batalla contra la dictadura, l'exili polític català (com l'espanyol) va entrar en una nova etapa convulsa, hiperactiva i carregada d'expectatives de futur. La reobertura de l'escenari francès va fer esclatar il·lusions, projectes, possibilitats i esperances, i va permetre dinamitzar uns esforços gairebé congelats durant quatre anys. Semblava que la victòria era molt a prop.

El Consell de Londres va perdre la seva aura unitària i suprapartidista i va derivar, a mesura que Josep M. Batista i Roca i els seus seguidors n'agafaven el control,

en un grup nacionalista radical, clarament enfrontat als que consideraven «vells polítics republicans». Per contra, a les darreries de 1944, la Presidència de la Generalitat va posar en marxa una petita infraestructura de treball, amb la voluntat de dinamitzar el projecte català i començar a bastir un instrument útil per a un possible retorn. Per una banda, es va crear un Consell Assessor de la Presidència, la missió del qual era produir estudis i anàlisis sobre la realitat catalana, per tal que Irla disposés d'una informació útil per a les primeres actuacions en territori català. Així, es van crear ponències sobre assistència i benestar social, ordenament del territori, economia, llengua i cultura, etc. Per una altra costat, es van començar a refer les relacions institucionals amb l'exili republicà espanyol, mantenint el suport explícit a les plataformes no negrinistes i, per tant, buscant l'acord amb Diego Martínez Barrio i, més endavant, el primer govern republicà a l'exili, encapçalat per José Giral. L'estiu de 1945 s'havia aconseguit simplificar força la selva política de l'exili. Semblava factible aixecar una mínima estructura institucional, més o menys unitària; també era clar que les velles forces polítiques de l'etapa republicana (sobretot ERC i PSUC) havien reaparegut amb un nou dinamisme (que no es corresponia amb el tamany real de les organitzacions, cosa molt visible en el cas d'ERC) i se n'havien incorporat de noves (el Moviment Socialista, el Front Nacional, etc.). Els comunistes continuaven aïllats (tant a nivell espanyol com català), seguint les consignes dels aliats occidentals; i els anarquistes feien una vida molt aïllada (tant voluntàriament, com forçada) en els seus centres i agrupacions. Semblava que el món republicà-catalanista-esquerranista era en condicions de tornar a l'interior, acompanyant la recuperació de la democràcia republicana espanyola.

4. 1945-1948: el final de l'exili català de 1939

L'estiu de 1945 el centre de l'exili català s'havia traslladat a París, juntament amb les activitats dels també revifats republicans espanyols. Després d'una sèrie de contactes epistolars i personals, entre maig i juny, Carles Pi i Sunyer havia acceptat d'intentar formar un govern català a l'exili, que pilotés la nova etapa, reforcés els lligams dels diferents col·lectius de l'exili repartits entre dos continents, i formalitzes un programa d'actuació realista, pragmàtic, i ajustat al programa més general del republicanisme espanyol. El president Irla tornava a actuar lliurement i, per tant, el Consell de Londres ja podia ser dissolt. Els aparells de les organitzacions polítiques tornaven a posar-se en marxa a França i revisaven les seves estratègies de cara a la lluita antifranquista de l'interior. A nivell institucional, també calia revisar línies d'actuació, ajustant-se a allò que les potències vencedores de la guerra semblaven exigir: una proposta sensata de transició de la dictadura franquista a un sistema polític acceptable en la nova conjuntura internacional.

A l'hora de fer balanç, en la sortida de la guerra mundial, hom constatava que molts exiliats havien tornat a Catalunya i a Espanya. Les primeres tornades ja s'havien produït el mateix any 1939 i els mesos anteriors a la caiguda de França. Després, quan els alemanys van ocupar tot el territori, a les darreries de 1942, es va produir un nou moviment de retorn, entre ells alguns intel·lectuals de primera fila. Uns altres milers havien aconseguit de passar a Amèrica, i tot i que Mèxic va ser el centre receptor més important, això no va evitar una dispersió gradual i una fragmentació del col·lectiu. Certament, s'havien mantingut llaços i relacions, intercanvis epistolars i, quan les condicions ho permetien, viatges i visites entre uns i altres, des de Xile fins

a Mèxic; però si hom es llegia amb cura la producció literària i assagística que s'anava publicant en les diverses revistes catalanes del continent (des de *Germanor*, de Santiago de Xile, fins el *Full català* i els *Quaderns de l'exili*, de Mèxic, passant per *Catalunya*, de Buenos Aires), s'adonaria que els matisos i les diferents maneres d'enfocar l'organització de l'exili i com encarar el futur revelaven que el perill de trencament de la cohesió del col·lectiu era molt real.

L'adaptació a la nova vida en els països d'acollida, la recerca de treball i les legítimes aspiracions de sortir-se'n (ni que fos temporalment, a l'espera del retorn més o menys immediat a Catalunya), la integració de les segones generacions, etc., robaven temps i recursos per a dedicar-los, en exclusiva, a donar la batalla per al retorn. Encara més, s'anava dibuixant, en l'horitzó una alternativa diferent: la possibilitat del retorn individual o familiar, al marge del triomf del projecte col·lectiu. Davant el que s'endevinaven com dificultats cada vegada més insuperables, hom ja no supeditava el retorn a la caiguda del dictador i la recuperació de la República. Certament, hi va haver casos particulars que van apostar per aquesta juguesca al tot o res; però van ser minoritaris i van quedar condemnats al terrible destí dels exilis sense retorn: l'oblit.

A pesar de totes aquestes dificultats, el govern Irla va intentar dibuixar un programa d'actuació i una mínima línia estratègica. En primer lloc, hi havia una gran voluntat de dur a terme una certa política cultural sobre tres eixos: el primer era la reaparició, de la mà de la Presidència de la Generalitat i d'Armand Obiols, de la *Revista de Catalunya*, la publicació de major qualitat de la cultura catalana des dels anys trenta, que hauria de reflectir les excel·lències d'aquesta cultura, tant a l'exili com el que pugués sobreviure a Catalunya, en totes les seves formes (assaig, narrativa, poesia, crònica

cultural, etc.). Si aquesta reaparició tenia èxit i s'aconseguia un nombre significatiu de subscriptors, es podria dir que l'alta cultura catalana disposaria d'un portanveu digne de la seva qualitat. Per altra banda, i aquest era el segon eix, hi havia l'organització de cursos de llengua catalana per correspondència, sota la supervisió de Pompeu Fabra, adreçats als exiliats (de primera i segona generació), i pensats per a mantenir uns estàndars moderns de la llengua en unes circumstàncies adverses. En el fons, es tractava del mateix de sempre: mantenir la cohesió del col·lectiu, la identitat del conjunt mitjançant el coneixement i l'ús (fins on fos possible) de la llengua pròpia. Finalment, el tercer eix d'aquesta política cultural era un pla institucional d'edicions literàries i assagístiques en català, que oferissin als exiliats uns textos a uns preus assequibles, amb edicions de clàssics literaris de primera categoria, però també assaig, història, etc. Aquestes edicions populars completarien, per la base, l'estructura que, en el seu nivell superior, ocuparia la *Revista de Catalunya*. La segona gran línia estratègica del govern era guanyar presència a l'interior i, a la vegada, intentar mantenir la iniciativa de la lluita contra la dictadura des de l'exili. Guanyar presència passava per tenir consellers en el govern que vinguessin de Catalunya. Com que això no fou possible, es va haver de nomenar un delegat de la Generalitat a l'interior que, per a complicar-ho més, era militant d'ERC, amb la qual cosa es reforçava la identificació i confusió d'interessos entre el partit i la institució. L'activitat del Consell Nacional de la Democràcia Catalana (o Comité Pous i Pagés), que agrupava els grups que disposaven d'una certa presència a l'interior (excepte els comunistes); la seva voluntat de ser la direcció de la lluita antifranquista a Catalunya, en competència amb la mateixa pretensió del govern a l'exili; la malfiança que despertava el delegat de la Generalitat per la seva militància republicana; la

profunda hostilitat que generava el passat republicà i de la guerra en certs cercles catalanistes moderats i catòlics, disposats a un cert compromís d'actuació, però mai sota l'orientació dels «vells polítics republicans»; la desaparició de la cultura republicana i les xarxes de sociabilitat que havien donat l'hegemonia a ERC abans de 1936; etc., van ser factors decisius per a entendre el fracàs rotund del govern Irla a l'interior i la progressiva, i inevitable, desaparició de la seva influència i presència a Catalunya.

En darrer terme, quedaven les relacions amb els republicans espanyols. Les relacions no van ser gens fàcils i van estar marcades pels desacords en l'àmbit econòmic, sobretot a causa de la pèssima situació financera del govern català. L'any 1945, Josep Irla va reivindicar la vigència del pacte dels Cinc Presidents, de gener de 1939, pel qual la Generalitat havia lliurat els seus principals fons al govern republicà, a canvi d'assegurar-se un finançament suficient en les seves tasques d'ajut als refugiats i projectes culturals. La República a l'exili pagava unes assignacions mensuals, gairebé sempre insuficients per a cobrir les necessitats operatives del minso aparell de la Generalitat. Quan aquestes quantitats no arribaven, s'havien de demanar diners als bascos, els quals els deixaven sota la condició de préstecs a retornar. Amb aquesta precarietat i un context polític cada vegada més difícil, era gairebé impossible dur a terme una tasca institucional digna. El gener de 1948 el govern va entrar en crisi i va ser dissolt.

Desaparegut el govern, l'entramat institucional va quedar reduït a un president de la Generalitat i un secretari general. Aquest darrer, Víctor Torres, va ser l'encarregat de desmuntar les restes de l'estructura administrativa. Potser la decisió més significativa de totes, més carregada de simbolisme, va ser el tancament de la *Revista de Catalunya*, molt a pesar del seu responsable, Armand Obiols. Si en

termes polítics s'havia arribat al final del camí (esgotament del projecte, manca de mitjans, nul·la incidència a l'interior, etc.), culturalment la desaparició de la revista plantejava un altre assumpte, tan important com el primer: on calia donar la batalla per a la supervivència de la llengua i la cultura catalanes ja no era a l'exili, sinó a Catalunya. El precari mercat cultural català que s'havia pogut organitzar en els països d'acollida, no era suficient per a garantir-ne el futur; calia anar a la difícil construcció (a contracorrent de la dictadura i d'una part de la societat catalana, la que podríem anomenar «la Barcelona franquista») d'un mercat de consum cultural a l'interior.

L'any 1948, l'exili republicà català (excepte en casos individuals molt singulars, com el de Josep Tarradellas) va deixar de ser, juntament amb l'espanyol, l'alternativa realista a la dictadura; d'alternativa va passar a ser testimoni, recordatori, acta d'acusació, però tot això no va ser suficient per a garantir-li un paper actiu en la llarga i dura batalla contra el franquisme.

Pau Casals i Mèxic.

Conferència dictada el 25 d'octubre de 2007 a la VII-la Casals—Museu Pau Casals.

José M. Murià

Historiador. Nascut a Mèxic, fill de catalans exiliats, graduat per la Universitat de Guadalajara, doctorat pel Colegio de México.

Resulta senzill de comprendre per què el nom de Pau Casals fou esmentat sovint, i sempre amb gran respecte, gratitud i admiració, en una família com la meva, que es començà a refer a Mèxic, on jo vaig néixer l'any 1942. No cal dir que la raó del pas de l'Atlàntic, després d'haver residit un parell d'anys a França, era resultat de la desfeta de Catalunya per obra i gràcia del triomf dels feixistes, primer, i de la invasió dels nazis a França, després.

No mancaven motius: el Mestre va saber aprofitar-se de la gran fama que s'havia guanyat, gràcies a les seves dots i el seu gran esforç musical, per fer veure a tothom i arreu el gran crim que s'havia comès contra Catalunya i l'oprobi amb què se la tenia sotmesa, a més de promoure les diverses ajudes a centenars o potser milers de refugiats i a qualsevol activitat catalana de què tingués notícia, com ara les celebracions dels Jocs Florals de la Llengua Catalana que es feien cada any a l'exili.

Ja sé que avui dia la paraula *refugi*at no és grata i es prefereix el mot *exili*at. Però la veritat és que la major part d'aquella gent que se'n va anar de Catalunya aleshores el que va fer de primer és cercar un refugi segur i cal tenir present que un dels pocs llocs on el van poder trobar realment va ser precisament al meu país: Mèxic.

Cal recordar que la solidaritat mexicana amb la República no va ser accidental ni ocasional. S'havien enviat armes mexicanes a l'exèrcit

republicà; voluntaris mexicans van venir i van morir a les brigades internacionals i en altres escenaris; el recolzament de la intel·lectualitat va ser unànime, i el treball de la diplomàcia mexicana va ser, és clar, decidit i eficient. Quants republicans van salvar la vida, encara que no se n'haguessin anat a Mèxic, gràcies a la declaració que tots ells quedaven sota la protecció de la nostra bandera (la qual cosa va ser acceptada pel Mariscal Petain)? Tampoc no va ser una casualitat que el president de la República Espanyola, Manuel Azaña, morís a Montauban, el 1940, en territori legalment mexicà.

Finalment, en coherència amb tot això, el 22 de maig de 1942 Mèxic va declarar la guerra a Alemanya, a Itàlia i al Japó. Va ser justament el dia que atracava al port de Veracruz el vaixell portuguès *Nyassa*, amb un carregament immens de refugiats, entre els quals hi havia el meu pare, el meu germà Guifré, el meu oncle Martí Rouret —que havia estat conseller i secretari del president Companys— i la meva mare, amb “el més petit de tots” a la panxa.

Un grapat dels pocs soldats actius que teniem a Mèxic aleshores vingué a Europa i els nostres aviadors van fer un discret paper al Pacífic, però amb avions que els van deixar, naturalment. De la nostra marina de guerra, no se'n va dir res, senzillament perquè que no teniem vaixells amb la capacitat de creuar cap dels oceans.

Per poc que poguessin, en aquelles llars catalanes a Mèxic no hi mancava al menys un disc amb el *Cant dels ocells*, interpretat pel Mestre, o algun concert de més envergadura, encara que cap membre de la família hi entengués en música. Posseir una gravació de Pau Casals era tan obligat com exhibir alguna referència a Montserrat —a la muntanya i a la mare de Déu—, al poble de cadascú, a Sant Jordi i, encara que estigui malament dir-ho, també es veia

sovint l'escut del Futbol Club Barcelona. Amb un esperit molt català, el disc de referència no es podia tocar indiscriminadament; s'havia de fer durar. Malgrat la sensació omnipresent durant molts anys que “un dia tornarem”, després d'acabada la Segona Guerra Mundial i consumada la traïció a les democràcies per part d'anglesos i els nord-americans —que van acabar recolzant el règim franquista—, cada vegada resultava més evident que “la cosa anava per a llarg” i aquella música s'havia de sentir indefectiblement els “dies de guardar” —com ara el Nadal—, quan es reunien les famílies senceres i s'hi afegien amics que anaven aïllats pel món.

A més a més, tot el que feia o deia el Mestre Casals era comentat sempre de bona manera i amb gran respecte. Quan jo havia crescut prou, de vegades un, de vegades l'altre aprofitava la meva disposició per escoltar la gent gran i m'explicaven diverses anècdotes de l'home. Qui més ho feia era un amic dels de casa que es deia Pasqual Casanova, advocat, fill també del Vendrell, la família del qual era força amiga de Casals. En Pasqual, casat amb una mexicana, només va tenir filles i a cap li va parlar el català, de manera que jo li anava de primera: no tan sols l'entenia sense massa dificultat, sinó que, a més, li contestava d'una manera acceptable en el mateix idioma. Recordo que el meu pare sempre deia que era “un bon home i molt català”. Quan va morir, en una època en què jo no vivia a Guadalajara, va deixar clar que em donessin el que seria per a mi un riquíssim llegat, que naturalment conservo. Es tracta d'una petita carta signada i tot de pròpia mà pel Mestre Casals.

És fàcil de comprendre, d'acord amb aquestes circumstàncies, que aquella tarda del mes de març de 1971, quan el vaig veure venir caminant per la platja —diríem que tot solet—, acompanyat només a certa distància d'una senyora molt morena vestida tota de blanc, no em podia creure que l'escena fos

de veritat. Gairebé podria dir que el trip-trap del cor no em deixava sentir el soroll del mar i les cames em feien figa.

El vaig veure —o m'ho va semblar— tan capficat en ell mateix que, recolzat per la vergonya que em feia adreçar-m'hi, no em vaig atrevir a dir-li res. Feia uns mesos que jo vivia a Puerto Rico, fent de professor a la universitat —força lluny— de la platja d'Isla Verde, on residia Casals. No hauria gosat acostar-m'hi si un col·lega que li era proper no li hagués parlat d'un mexicà estrany que parlava català i l'esmentava a cada moment i si el Mestre no li hagués manifestat un cert interès a conèixer-me. Allò que no sabia Casals és que no era tan senzill apropar-s'hi, a casa seva. Per això, em va suggerir l'esmentat professor que em fes present a una determinada hora en aquella llarga i bella platja.

Vaig tenir sort de trobar-lo al primer intent, però el vaig deixar passar. Va ser quan ell feia el trajecte de tornada que vaig agafar forces i m'hi vaig adreçar amb un clar “bona tarda, Mestre”. Gairebé no va ni alentir la seva marxa mentre em mirava sense cap sorpresa i em començava a preguntar coses de mi i de la meva família. No vaig voler ser impertinent i, al cap de poca estona, em vaig acomiadar amb tot el respecte.

“Vine un altre dia”, em digué. I va continuar com aquell qui res. Aleshores em va venir a la memòria aquell article publicat a la revista *Visión*, de Mèxic, el 10 de juny de 1955, que havia escrit el periodista Armando Ayala, després d'haver anat a Prada a fer un reportatge del que aleshores ja era un famós festival. El títol va tenir un gran èxit, ja que, d'una manera o d'una altra, es va anar repetint de tal manera que es lligava automàticament amb el gran músic. *Un hombre solitario contra Franco*. Si es recorden les fotografies més cèlebres de Casals i fins i tot de l'emblema d'aquesta

fundació, sempre se'l veu tot sol i oferint una tendra sensació de fragilitat: és el cas de les fotografies que es coneixen quan tocà a l'ONU, a la Casa Blanca o quan passejava cada tarda per la platja *boricua* d'Isla Verde. Després de sentir-lo parlar, vaig evocar la definició que en feu el senyor Blanco: “Casals es ante todo un catalán. Hay que considerarlo así para poder comprenderlo, y nada agrada más a Casals que se le reconozca como tal”.

De trobades similars, en vam tenir tres més. Això sí, cada vegada el vaig sentir més proper; però la darrera, malauradament, ja va ser per acomiadar-me, ja que me'n tornava a casa. “Allà ens hi veurem”, és més o menys el que em va dir, per concloure el diàleg. Suposo que, deixant de banda les meves arrels catalanes, el fet de ser fill de Mèxic i, encara més, de Guadalajara, a l'estat de Jalisco, devia influir una mica el gran Mestre, als seus noranta-cinc anys, per tenir una bona disposició a atendre un vaillet que tot just en tenia trenta i que, a més a més, de música en sabia, i en sap, molt poqueta cosa.

Per raons difícils d'explicar i, en algun cas, més val no fer-ho, l'home s'havia *aquerenciat*, com diuen els *rancheros* de Jalisco, amb Guadalajara i, entre 1970 i 1973, hi va venir quatre vegades. De fet, després d'estar-s'hi més de dues setmanes, el dos de maig de 1973, se'n va anar cap a Puerto Rico, prometent que l'any següent tornaria...

Encara el 7 d'octubre de 1973, es deia que el dia 26 del mateix mes assistiria a un concert del seu amic Eugène Istomin al nostre Teatre Degollado. Va ser una vana il·lusió de tots: el dia 22, tot seguit del malaurat esdeveniment, la notícia de la seva mort va córrer per tota la ciutat.

El dia 9 de novembre, l'Ajuntament decidia per unanimitat posar el seu nom a un gran carrer de la ciutat. Es tracta d'una avinguda molt ampla que, afortunadament, gràcies a la pèssima planificació del barri, ara no té encara massa circulació, perquè es tracta d'un carrer les sortides del qual van a parar, a un extrem i l'altre, a dos carrers ben estrets. Un mes després, una guarderia infantil del municipi veí de Zapópan portava també el seu nom. A la ciutat de Mèxic es va fer el mateix amb una escola de secundària nova de trinca.

En aquell temps, el president de Mèxic era Luís Echeverría, el mateix que dos anys després parlaria a l'Assemblea General de la ONU per demanar l'expulsió d'Espanya, a causa que la tirania s'havia recrutat.

Aquesta sèrie de quatre viatges a Guadalajara havia començat el març de 1970, quan s'hi va celebrar, després d'un retard d'un mes a causa de la salut del Mestre, el desè aniversari de l'estrena mundial del famós *El pessebre*. El divendres 13 de març, a mitja tarda, va arribar al Port Aeri de Tlajomulco, acompanyat de la seva dona, Marta Montañés Istomin. Va haver-hi una rebuda oficial amb moltes autoritats, periodistes i músics, i un sol català: Antoni Maria Sbert, exconseller acreditat com a representant a Mèxic del president de la Generalitat de Catalunya Josep Tarradellas. Sbert es trobava accidentalment a Guadalajara i s'hi va presentar.

El concert va ser el dilluns 16 i va ser retransmès per radio “a tot el món” i per televisió a no sé quants països. Amés a més, Casals va aprofitar per difondre un gran missatge a favor de la Pau. Una nota de premsa de *El Informador*, el diari que no podia faltar aleshores a cap llar de Guadalajara, començava així el seu reportatge: “Todo un éxito fue la presentación de Casals en el Teatro Degollado, donde fue ovacionado por los asistentes, entre quienes

estuvieron distinguidas personalidades, no solo locales, sino también de la capital. El Maestro sólo pudo dirigir casi la totalidad de la segunda parte, mientras que el resto correspondió al maestro [Enric] Gimeno”.

Dies després, van fer-li altres homenatges, com ara declarar-lo hoste distingit de la ciutat. El Mestre, però, va demanar que se’l declarés “fill adoptiu” i, immediatament, el consistori va disposar, sense cap objecció, declarar-lo “fill distingit” de Guadalajara. També li van posar el seu nom a un parvulari d’un barri pobre de la ciutat. Després va descansar durant una setmana i el dia 27 de març va marxar cap a Nova York.

Casals va quedar encisat, entre altres coses, de la visita a l’Hospicio Cabañas, al qual després va fer un donatiu de tres mil dòlars, que es destinaren a l’ensenyament musical dels nens i les nenes. Potser cal explicar que a l’edifici que aleshores ocupava l’hospici — de començaments del segle xix— encara hi ha “L’home de foc”, que és l’expressió més important del muralisme mexicà de mitjans del segle passat.

Poc després se signà el conveni per celebrar el juny de 1971 quatre concerts del Festival Casals. Es digué que vindrien els millors cantants i els millors músics de cada especialitat i que el mateix Casals en dirigiria tres. Després es digué que un d’ells el dirigiria en l’Auditori de l’Estat inaugurat tot just per tal que fos veritablement popular.

Jo vaig arribar a pensar que les nostres converses potser li havien influït un pèl, precisament perquè li vaig parlar una vegada dels sacrificis que jo havia fet de jove per tal d’anar als concerts. Però, amb el temps, em vaig desenganyar, quan vaig saber que la vocació de Casals per tal de fer accessible la bona música a tothom venia de molt lluny. Malauradament, els organitzadors no el pogueren complaure aquell mateix any.

De qualsevol manera, el migdia del 14 de juny de 1971, poc més d’un any després d’haver-se’n anat, Pau Casals tornava a ser a Guadalajara al front d’un exèrcit d’uns cent cinquanta músics. Ara, el mateix governador, qui no feia més d’un trimestre que ocupava el càrrec, el va anar a rebre acompanyat d’un esplèndid *mariachi* que tocava una música mexicaníssima.

La salut del Mestre devia ser molt millor que l’any anterior, ja que la seva activitat va ser molt més intensa. L’endemà d’arribar, va visitar de bon matí el president municipal. A les 9.30 va fer un assaig general, a la tarda va visitar la Casa de les Artesanies i a les nou va començar el concert. Al dia següent, va marxar tota la comitiva a visitar el llac de Chapala, que és el més gran de Mèxic i es troba a una hora de cotxe de Guadalajara, i a les vuit del vespre va assistir a una funció del Grup de Ballet Folklòric de la Universitat de Guadalajara, que ja aleshores era molt bo, en el seu honor. Abans, però, el consistori en ple, que era diferent de l’any anterior, el va visitar a l’hotel per lliurar-li solemnement la clau de la ciutat. Així va començar a formar un clauer, perquè era la segona que rebia del mateix pany.

És evident que en va fer un gra massa: el dijous al vespre, en ple *El pessebre*, va haver de deixar la batuta abans d’hora a l’Alexandre Schneider i se’l van endur discretament, però ben de pressa mentre els aplaudiments del públic semblava que no s’acabarien mai. La conseqüència va ser que l’endemà s’ajornaven les activitats programades per fer-les pocs dies després: el dimarts següent, per exemple, fou investit com a doctor *honoris causa* per la Universitat de Guadalajara. Finalment, al matí del dijous 24 de juny sortí cap a Nova York.

Poc després d’un any tornaria a venir. Ara per regalar un concert en benefici de l’Hospicio Cabañas, del qual n’era directora

l’esposa del seu amfitrió a Guadalajara. Va arribar el 21 d’octubre i el concert, en què va tocar acompanyat de Schneider i d’Istomin, se celebrà el 31 d’octubre. Aquesta tercera estada a Guadalajara va ser molt més breu, tot i que es va fundar, d’acord amb antigues il·lusions del Mestre, la Societat Obrera de Concerts Pau Casals, que malauradament va resultar efímera.

Posteriorment, el 15 d’abril del 1973 va fer un quart viatge; aquest, però, va ser de caràcter totalment privat, per estar-se en una casa que li regalaren. Resulta que, després del segon viatge, s’havia convocat un concurs per fer-li una casa inspirada en *El pessebre* en un terreny de dos mil metres quadrats situats en un bosc molt proper a Guadalajara, un lloc que es començava a desenvolupar urbanísticament. El 1973 la va estrenar i hi va viure dues úniques setmanes de la seva vida.

Diuen que un parell d’anys abans, Casals i Picasso s’havien trobat a la Costa Blava i que el primer li digué a l’altre que la Mort potser els havia oblidat... Picasso aleshores va contestar-li tot nerviós fent-li: “¡Xut! Calli que pot sentir-nos...”. Queda clar que Picasso tenia raó. La Mort els va sentir, malgrat que es difícil de suposar que si Casals no hagués dit res aquell dia potser encara serien vius. Com sigui, primer Picasso i després Casals van morir l’any 1973. Poc abans que el Gran Músic, també ens va deixar un altre Pau entranyable i admirable —el xilè Neruda—, però el cas d’aquest era un xic fraudulent, ja que el seu nom original era Neftalí Reyes.

Potser cridarà l’atenció la mínima presència de catalans durant aquestes quatre estades a Guadalajara. Una de les raons és, sens dubte, que els pocs que hi vivien estaven molt mal organitzats i dirigits. El Centre Català, que havia estat fundat l’any 1957, va començar precisament, en renovar-se la

Junta de Govern al mes de gener d’aquell mateix any, una accelerada decadència, tan llarga que encara no s’ha acabat de morir a hores d’ara. Potser, com que no fa soroll, la Mort no s’ha adonat de la seva inútil existència i ja se l’hauria d’haver endut.

El fet és que, a l’entorn del Mestre, s’havia forjat una espècie de cercle protector molt difícil de penetrar; aquells que guiaven i manegaven la voluntat d’un home tan vell tampoc tenien cap interès que mantingués relació amb els catalans. La veritat és que hi va haver una mica de mar de fons.

Quan Sbert va presentar-se al Mestre en venir per primera vegada a Guadalajara, aquest li va preguntar, potser amb trista ironia, “que no hi ha catalans aquí?”. Això va propiciar que tingués lloc l’única entrevista amb un petit grup de catalans a la casa on va viure aquells dies; va ser l’endemà de la seva arribada, el dissabte 14 a les set de la vetlla. D’això en quedà constància en el número d’abril del *Butlletí dels Països Catalans*, que es publicava cada mes a Guadalajara de manera independent del dit Centre Català. Qui va portar la veu cantant a la reunió va ser el l’esmentat Pasqual Casanova, fill del Vendrell, amb qui recordà moltes coses de la seva vila, com ara la casa de Sant Salvador. Aleshores va reiterar la seva decisió de no tornar a residir a Catalunya mentre la dictadura continués. De fet, quedà clar que l’home estava molt lluny de no voler tractar amb els catalans de Guadalajara, però el cas és que, en el número del febrer anterior de la mateixa publicació, una nota es dolia en els següents termes: “Pau Casals incomunicat”, perquè sabedors del viatge que s’apropava resultaren inútils tots els esforços per posar-s’hi en contacte per tal d’organitzar-li alguna trobada.

La dita reunió a la casa on el Mestre residia va fer palesa la seva voluntat, però tampoc va aconseguir que el cercle afliuixés en

el futur. Del mateix *Butlletí* d’abril en trec el següent comentari: “Hi ha un contrast enorme entre el que es va publicar a la premsa abans de l’arribada de Casals, segons la ‘literatura’ facilitada pels seus administradors, i el que van escriure després d’escolltar al Mestre”. La nota conclou d’una manera contundent: “El Mestre Pau Casals continua essent nostre, però ens el volen prendre”. El número següent del *Butlletí*, en lloc de la tradicional caricatura que tenia a la portada, reproduïa el missatge de pròpia mà als “membres del Centre Català de Guadalajara, amb... afecte i agraïment”; i no signava pas “Pablo”, com ho feia tota la publicitat...

També cal dir que de catalans de fora de Guadalajara potser no n’hi va haver cap, llevat d’un representant de l’Orfeó Català de Mèxic, Felip Ubach, i que les revistes catalanes de la ciutat de Mèxic en van dir molt poca cosa.

En canvi, hi havia un cert ambient més favorable per als temes catalans que el que hi havia anys enrere a causa de la presència de Joan Manuel Serrat, el desembre anterior i de la celebració a Guadalajara, en el mateix Hospicio que el va encisar, dels Jocs Florals de la Llengua Catalana l’octubre de 1969. També va tenir ressò l’audició d’*El pessebre* per la presència dels principals banquers del país que tenien a Guadalajara la seva convenció anual i perquè entre el públic s’hi trobaven, ben separats naturalment, Cantinflas i Maria Fèlix.

En els altres viatges ja no n’hi van haver, de contactes amb catalans locals, ni tan sols amb Casanova, de manera que el *Butlletí* només va consignar-hi la visita. Hi ha un fibló a la nota que conclou dient: “Desitgem al nostre eminent compatriota una agrađosa i profitosa estada a aquesta ciutat, on els catalans que hi resideixen mantenen el Premi Pau Casals en els Jocs Florals de la

Llengua Catalana, des de fa molts anys”. Per la seva banda, les publicacions catalanes de la ciutat de Mèxic passaren completament per alt la visita i, en canvi, consignaven amb força una visita de Serrat a la ciutat de Mèxic i una altra de Raimon a Buenos Aires.

De les converses amb qui era el governador durant els tres darrers viatges de Casals —amb qui el mestre va establir una relació molt bona— i amb el president municipal d’aleshores, queda clar que tampoc ningú no va acostar-se-li per demanar que l’ajudés a apropar-se al Mestre i a traspassar la bombolla que, per servir a les aspiracions empresarials —potser legítimes—, el mantenia allunyat del seus conferranis, que no perseguien altra cosa que enfortir-se i enfortir-lo espiritualment amb el contacte. Segui com sigui, aquest aïllament va doldre força als catalans que residien a Guadalajara, la qual cosa no va evitar que, en morir el Mestre, entre d’altres paraules d’amor, es puguin destacar aquestes: “Els catalans tenim prous motius per plorar-lo amb llàgrimes amargues i enaltir gloriosament la seva memòria”.

Allò que queda clar és que influí molt en aquesta bona disposició de Casals envers Mèxic l’acollida que aquest país havia brindat als refugiats espanyols —i molt especialment als catalans— i la solidaritat amb el govern republicà, que va sobreviure simbòlicament a Mèxic fins a l’any 1977 —com a prova contundent de les facilitats que hi van trobar per desenvolupar-se i expressar-se amb tota llibertat.

Tots els diaris del país, el 18 de desembre de 1960 tenien més o menys el mateix titular que aquest que copio del diari *Excelsior*, que era el més llegit pels exiliats: “Casals rindió anoche, con el estreno de *El pessebre*, el más bello homenaje a México”.

A l’aire lliure, al bell mig de les fortificacions que es van fer al segle xviii per defensar el

port d’Acapulco dels pirates —que quan fou l’hora de la veritat no serviren per a res—, davant de més de tres mil espectadors que veien, darrere l’orquestra, il·luminada per una gran lluna, la gran badia i el començament de l’oceà més gran del món, s’estrenà l’obra que el Mestre va convertir en el seu gran clam per la pau, lamentablement —en aquest sentit—, amb la mateixa eficàcia que les fortificacions, però d’una bellesa artística i una gran significació catalana indiscutibles. Per què Acapulco? Ho va deixar establert ben clar. Va ser una altra manera de dir “Gràcies, Mèxic, per tot el que vas fer per la meva gent!”. Era la seva manera de fer-nos una abraçada a tots els mexicans.

Aquest gest, ara hi ha qui preferiria no recordar-lo. Malauradament, creix una tendència entre certs grups a fer l’orni quan es parla de l’acollida dels mexicans i pretenen difuminar l’emigració per diversos països d’Amèrica. És evident que no només van anar a refugiar-se a Mèxic, els republicans, però és evident que a Mèxic n’hi van anar i s’hi van quedar força més que a tots els altres països d’Amèrica junts. Només a França n’hi va haver més i, val a dir també, que el tipus de rebuda i de tracte va ser també molt i molt diferent. En comptes de recloure’ls obligadament en camps de concentració, a l’arribada a Mèxic només se’ls donava un cartronet amb un número escrit amb llapis, per tal que, quan els fos possible, aessin a arranjar la seva situació migratòria al ministeri corresponent, i se’ls deia que podien anar pertot arreu “de Sonora a Yucatán” i fer el que volguessin. No és un accident que a Mèxic s’hi publiquessin més de tres-cents llibres en català durant la dictadura franquista, s’hi fessin un centenar de revistes —de durada curta i llarga— i s’hi celebressin quatre edicions dels Jocs Florals de la Llengua Catalana.

Tot això és el que va impressionar favorablement Casals i va voler que tothom ho

sabés. Gairebé cinc anys abans de l’estrena d’*El pessebre*, havia traslladat la seva residència de Prada de Conflent a San Juan de Puerto Rico, suposo que en bona mesura perquè veia que la dictadura franquista anava per a molt llarg. Un cop al Carib, el primer país de tots que va voler visitar va ser precisament la República Mexicana. En aquell temps, hi havia la creença que un home com ell no era prudent que pugés fins als 2.250 metres sobre el nivell del mar, on es troba Ciutat de Mèxic, i es va quedar al port de Veracruz, precisament per on havia entrat al país la majoria dels refugiats. Aleshores va dir ben clar que el motiu de la visita era precisament reconèixer i agrair la solidaritat mexicana i va tributar-li un altre homenatge.

Faltaven quinze minuts per a les tres de la tarda del dia 24 de gener de 1956 quan l’avioneta que havia agafat a l’Havana va aterrar al petit aeroport de Las Bajadas, a Veracruz. Va ser objecte d’una multitudinària rebuda, majoritàriament de catalans que es van traslladar des de la ciutat de Mèxic i altres indrets del país. També hi havia, com és natural, les autoritats de la ciutat i del port, el representant del governador i del president de la República i una bona quantitat d’altres personalitats. El primer que va dir, abans de baixar de l’avió, és que estava molt agraït que la vida li hagués permès tornar a Mèxic, “un país que tanto quiero y admiro”. Després va acabar de baixar i, envoltat per centenars de persones, va passar per sota de l’arc de flors que li donava la benvinguda. De fet, es produïa la conjunció simbòlica dels elements principals de la dualitat essencial de la vida, segons la cosmogonia nàhuatl —mexicana antiga—: les flors i la música o els cants; *in xóchitl in cuīcatl*.

Començava una setmana apote·òsica, entre altres coses pels milers de catalans que hi van acudir. Més de cinc mil senyeres es van repartir entre la gent i propis i estranys les

abrandaven. Quants anys feia que no se n’havien vist tantes de juntes! No em puc estar d’esmentar el fet que, un cop instal·lat a la llar del doctor Vicente F. Melo, exrector, on va residir tota la setmana, el primer que va fer va ser enviar una salutació telegràfica al president de la República i un missatge al general Lázaro Cárdenas, president de Mèxic de 1934 a 1960, que em permeto reproduir: “Al pisar su noble tierra mexicana uno de mis primeros pensamientos es para el gobernante digno que, en la hora de la desgracia de mis compatriotas, encarnó excepcionales virtudes de generosidad y justicia de la gran nación mexicana”. Han passat els anys i l’agraïment que representa aquest text no ha trobat continuïtat en els governs democràtics de Catalunya.

El Mestre es va passar dies reunint-se amb diferents grups, però el gran dia va ser el 28 de gener. L’Ajuntament el declara hoste d’honor i la Universitat doctor *honoris causa*. Per cert, el discurs que va fer a l’Ajuntament Miguel Álvarez Acosta, director de l’Instituto Nacional Bellas Artes i representant del president Adolfo Ruiz Cortines, va ser una apologia tal de Casals i de Catalunya, que es va convertir en un clàssic recordat de forma recurrent pels catalans de Mèxic.

La resposta de Casals va ser invocar al “Sant de la Música”, Bach, tocant tota la tercera suite. En finalitzar, semblava que els aplaudiments no s’acabarien mai, fins que el Mestre va aixecar l’arc i la gent va callar i aleshores va tocar el que en deia l’himne del seu exili: el *Cant dels ocells*.

Al vespre l’Orquestra Sinfònica de Xalapa va oferir un concert a l’immens cinema Variedades, en honor del Mestre, però aquest va voler fer-hi la seva i, entre la primera i la segona part, hi va repetir el programa que aquell matí havien sentit centenars de persones congregades a la plaça; al vespre, però, vint-i-tres estacions encadenades van

a arribar a un auditori d’uns deu milions de persones, a banda dels tres mil presents. Es diu que va ser la primera vegada que tocà dalt d’un escenari des que havia decidit suspendre qualsevol concert una dècada abans... L’única cosa que havia fet era tocar a la parròquia de Prada. Era, segons va dir Casals en aquell immens auditori, la seva manera de regraciar Mèxic per tot el que havia fet. Aquell vespre, molt a prop de Casals, quan aquest seia entre el públic, hi va haver un altre exiliat distingidíssim: el famós escriptor veneçolà Rómulo Gallegos, expresident del seu país. Aquesta era una altra representació clara del culte que hi va haver a Mèxic pel dret d’asil polític fins a l’any 2000, quan va arribar al poder el Partit d’Acció Nacional, la versió mexicana del Partit Popular espanyol, ambdós íntimament lligats.

L’endemà del concert hi va haver una representació de l’esbart dansaire de l’Orfeo Català de Mèxic. Va ser aleshores quan Casals va pujar a l’escenari per agrair-ho i, acompanyat de Lluís Nicolau d’Olwer i de Miguel Álvarez Acosta, va dir allò que va arribar a l’ànima de tots els catalans presents i absents: “L’esperit de Catalunya i Catalunya mateixa són avui a Veracruz”. També va voler abraçar tots els nois i noies i va finalitzar exhortant-los a “mantenir-se fermes en el sentit de la catalanitat”.

El 30 de gener, Casals i la comitiva volaren cap a l’Havana, fent una breu escala a Mèrida. A Cuba es va trobar efímerament amb un personatge de gran importància pels exiliats catalans, l’ambaixador de Mèxic Gilberto Bosques, que entre els anys 1938 i 1942 va ser cònsol a França, i fou qui va salvar les vides de milers d’espanyols i catalans republicans, entre elles la de Josep M. Murià i Romaní.

De l’escadussera conversa se’n fa un breu esment a l’informe que va enviar Bosques a la ciutat de Mèxic. L’un va al·ludir a l’admiració i

el respecte; l’altre a la gratitud... D’aquest fet particular no en diu res el llibre *Pablo Casals, peregrino en América*, de José García Borràs, potser perquè no hi era prou a prop, malgrat que explica pam a pam el periple del Mestre des que va sortir de Puerto Rico fins que hi va tornar.

Aquesta no va ser la primera vegada que Casals venia a Mèxic. El seu primer viatge el va fer l’any 1919, gràcies a les gestions de Josep Rocabruna, un violinista, company i amic seu al Conservatori que s’havia establert a Mèxic l’any 1902 i que hi va fer una carrera brillant. De fet, l’any 1956, com que Rocabruna estava molt malalt, es van fer gestions per portar-lo amb una ambulància a Veracruz, però els metges van considerar que no hi arribaria viu.

En sabem poc d’aquesta primera estada. El 19 de gener, a partir de les quatre de la tarda, va tocar al Teatre Arbeu, que era el millor aleshores, acompanyat per la Sinfónica Nacional. Era una temporada que estava anunciada de “grandes conciertos y celebridades mundiales”. S’hi devia estar força temps perquè hi va fer diversos concerts. Diuen que va ser aleshores quan va agafar el costum de tocar amb els ulls tancats, a causa de l’angoixava de veure el teatre mig buit.

En canvi, en diverses ocasions va insistir que poques vegades s’havia trobat un públic tan receptiu i que s’enganyés de tal manera a la seva música. Potser no era una simple fórmula de cortesia el que deia. La darrera vegada que va venir a Guadalajara, el va colpir que una noieta del servei de la casa on residia es va posar a plorar en sentir-li el *Cant dels ocells* a la terrassa “porque el señor toca muy sabe como”. Quan Casals va demanar-li que s’acostés per abraçar-la, ella va veure que l’home també plorava. Al meu un país de vegades fins i tot en fa un gra massa de tanta música.

L’any 1919, tot just acabada la Revolució que va transformar el país i quan molts dels *habitueés* d’aquest tipus d’activitats eren fora del país, no era una bona època per als concerts. Com sigui, Casals en va quedar entusiasmat, com ho mostra la seva col·laboració amb la Unión Filarmónica de México que, a part d’ajudar els seus membres, també volia promoure la música de qualitat entre la gent de pocs recursos. Ja hem recordat que aquesta era també una dèria del Mestre. Val a dir també que en aquest viatge Casals va visitar l’Orfeo Català, que va ser-ne declarat soci d’honor i que el seu retrat va penjar-se a la Galeria de Catalans Il·lustres.

S’ha parlat d’un segon viatge a Mèxic l’any 1924, però no n’he trobat cap rastre segur i sí, en canvi, algun comentari en el sentit que el segon va ser el de Veracruz, el del 1956. D’altra banda, després del poc èxit de caixa de 1919, poques ganes li degueren quedar de tornar-hi només cinc anys després, però continuarem cercant.

El tercer, doncs, va ser una altra vegada a Veracruz, però a Xalapa, la capital d’aquell estat costaner. La competència permanent entre aquesta ciutat i el port quedava així gairebé igualada. Però no igualada del tot, perquè Casals, que va venir de Miami en un avió del govern de Mèxic, va aterrar a Las Bajadas de Veracruz, prop de la mitjanit, i s’hi va quedar a dormir, també a casa del doctor Melo. No va ser fins l’endemà que va recórrer en cotxe el centenar de quilòmetres que hi ha fins a Xalapa, on se li va fer “una apoteòsica rebuda encapçalada pel governador” de l’estat de Veracruz. En aquesta estada, hi va haver molts menys catalans però el ressò nacional i internacional potser va ser més gran que el de 1956.

Ja des de mitjan de l’any anterior, Casals havia anunciat que ell mateix presidiria el jurat del II Concurs Internacional de Violoncel

Pau Casals, que va acabar convocant un públic immens. Tant és així que es van exhaurir totes les places d'hotel i el gerent dels Ferrocarrils Nacionals va disposar d'enviar-hi tota una corrua de vagons llit per allotjar qui no trobés lloc on dormir-hi.

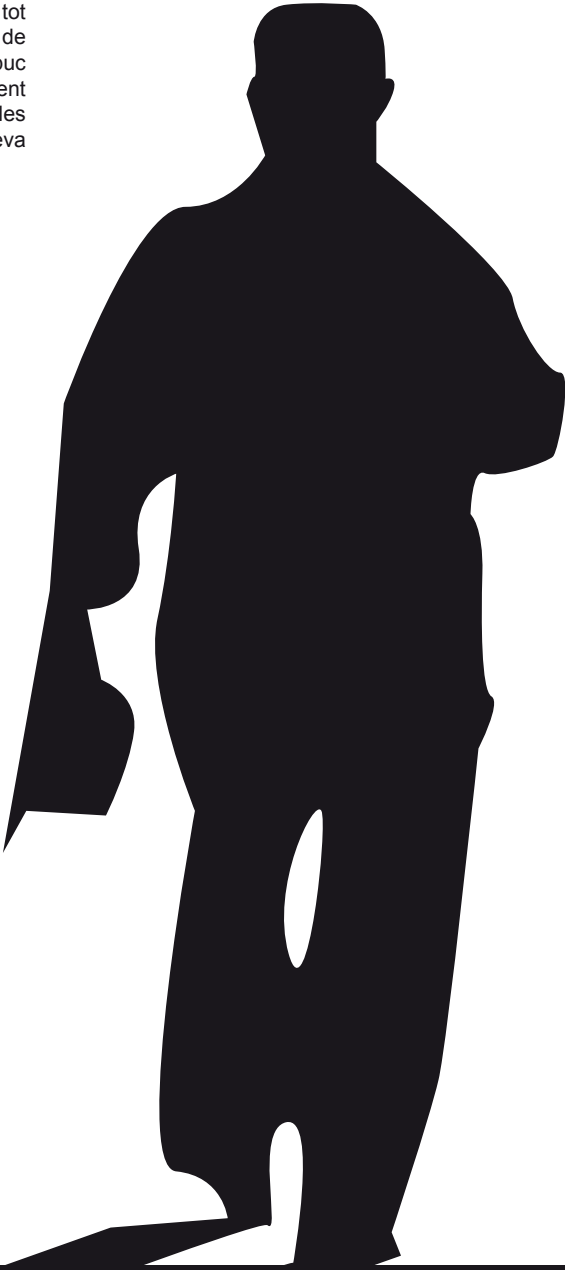
Tal com ho van fer a Veracruz, a Xalapa el van declarar hoste distingit i li van donar més claus —a la qual cosa va contestar el Mestre tocant el *Cant dels ocells*—. Es van celebrar diverses activitats musicals, de les quals en va dirigir alguna. Miguel Álvarez Acosta també va ser encarregat de fer un discurs, que va resultar més catalanista que molts dels fets per catalans, tal com havia resultat el que va fer a l'Ajuntament del port de Veracruz tres anys abans. Sumant-ne d'altres més, es va publicar un llibre que els catalans de Mèxic van aplaudir molt i van fer córrer pertot arreu.

A Xalapa hi va haver igualment espectacles en el seu honor i fins i tot la presència de l'esposa del president de Mèxic.

El dos de febrer, en el mateix avió oficial, va viatjar fins a Mèrida on s'hi quedà a dormir abans de seguir cap a Puerto Rico: tenia el desig de conèixer la zona arqueològica de Chichen Itzá. No s'equivocava l'home, ja quee recentment ha estat declarada una de les meravelles del món. De fet, durant aquest viatge es va començar a parlar que potser aniria a Ciutat de Mèxic, malgrat l'alçada sobre el nivell del mar, però el viatge no es va concretar mai.

Sense ser un expert en la vida de Casals, a qui, com he dit, admiro com a músic i venero com a resistent de la catalanitat, em queda clar que la seva relació amb Mèxic va ser més intensa i emotiva que amb molts altres països que va visitar. Primer, Veracruz i, després, Jalisco van ser els racons preferits, però ell sempre va manifestar que tenia l'essència de tot el meu país ben arrelada al seu cor.

Si ell va saber ser agraït amb Mèxic per tot el que va fer en altres èpoques a favor de la seva gent, jo, ara, a casa seva, no puc fer res més que manifestar públicament la meva gratitud de mexicà per totes les deferències que va tenir envers la meva terra i la meva gent.

La imatge de Pau Casals en la premsa catalana de l'exili (1939-1973).

Resum de la conferència dictada a la Vil·la Casals-Museu Pau Casals el 8 de novembre de 2007.

Josep M. Figueres
Historiador. Professor del Departament de Periodisme de la Universitat Autònoma de Barcelona.

En la recerca feta a les publicacions catalanes publicades a Europa i Amèrica hem pogut constatar fidelment la fortalesa de la dignitat moral dels vençuts militarment (però no moralment). Aquest fet configurà un sentit de rebel·lió, de resistència, que des del primer moment seguirà fins a la fi. Amb científics del tremp de Josep Trueta, Pau Vila o Pere Bosch Gimpera; amb poetes de la vigoria de Carles Riba, Joan Oliver o Josep Carner; amb escriptors tan vibrants com Xavier Benguerel, Anna Murià o Pere Calders, s'expressa la voluntat de seguir fidels a unes idees, a una llengua i una cultura, a un poble i una nació.

En arribar a Mèxic, Buenos Aires o Santiago de Xile, a Tolosa o a París, sovint hi havia catalans que obrien als compatriotes la seva casa. D'altres havien creat un centre català que, amb la nova saba, es revitalitzava. A més, disposava de revistes que tenien, així, una empenta dinàmica amb noves col·laboracions, amb nous puntals que configuraven una autèntica malla on els catalans, amb la tertúlia i la visita a la mateixa ciutat o les cartes, s'anaven lligant i anaven estrenyent llaços d'amistat, feien projectes o conspiraven, i amb sovint èxit,

davant organismes internacionals, com ara la UNESCO. A la fi de la guerra, però, caigué la llosa del realisme davant tantes il·lusions trencades. Les publicacions seran, així, una tribuna de lluita, un lligam de relació, una escola de cultura, els diaris d'informació, en definitiva.

Quan els catalans van arribar al nou punt de vida, ja hi havia publicacions de llarga tradició com ara: *Ressorgiment* (1916-1972) i *Catalunya* (1954-1965), ambdues de Buenos Aires; *Germanor* (1912-1963), a Santiago de Xile, i moltes d'altres. A aquestes se sumaran ràpidament les de to unitari com *Revista de Catalunya* o *El poble català* (1939-1940), amb el ple suport de la Generalitat, o revistes de la categoria de les mexicanes *Pont Blau* (1952-1963), *La Nostra Revista* (1946-1954), *La Nova Revista* (1955-1958), *Xaloc* (1964-1981) o les franceses com *Foc Nou* (Tolosa, 1944-1946), *Vida Nova* (Montpeller, 1954-1978) o *Calíu* (París, 1958-1969). No citem moltes altres, que diversos catàlegs⁰¹ descriuen i d'altres estudis glossen⁰², tot i la falta, encara, d'una visió de conjunt extensa i precisa que fixi totes les publicacions i en glossi la història; això representa una mancança més sobre l'exili que caldria que ens hi poséssim. Les revistes d'exili disposen d'una enorme vitalitat: són l'aparador, el lligam, la tribuna, l'escola i l'altaveu. Assumeixen diverses funcions en un poble lluny de casa i que vol seguir essent. Són unes dues-centes capçaleres, i en alguns casos són escrites, produïdes, literalment, per una sola persona, com ara Jaume Miravittles, el popular Tísner o Josep M. Murià. Sempre trobem un puntal com L adó i Figueres darrere o davant la revista *Per Catalunya*, Hipòlit Mallol per a *Ressorgiment*, Raymon Peipoch per a *Vida Catalana*, Domènech de Bellmunt per a *Foc Nou*, etc.

Casals fou una personalitat sòbria, digna i compromesa. Les preocupacions de Casals a l'exili són de suport als exiliats i, molt especialment, als internats als camps de concentració de les platges del Rosselló, al combat per la catalanitat plena, a la lluita per la pau i, sempre, al treball rigorós en la música organitzant festivals. Donarà o negarà concerts, que seran explicats, i la premsa catalana de l'exili se'n farà gloriós eco, on apareixerà molt nítidament la personalitat que durant tot l'exili serà alhora bandera de lluita i estendard de victòria moral. Anem a veure com la premsa, la veu dels refugiats, tracta Pau Casals i quina és la imatge que en dona.

Gràcies a la premsa, podem conèixer una faceta molt important d'aquest període: la que té com a portaveu d'inquietuds catalanes. Al costat de continguts d'informació i de lluita, Casals serà considerat plenament, absolutament, l'ambaixador de Catalunya. Trobem com les publicacions es fan eco de les activitats de Pau Casals i ens permetem de seguir la seva vida, àdhuc de construir-la des d'una perspectiva genuïnament catalana, que permet de veure com, en els anys d'exili, gairebé la meitat de la seva vida en actiu com a músic ens acosten a una dimensió de relació entre la sempre estimada Catalunya i la música. Les visites que fa a Montauban el 1944; els concerts de suport, com el de Besiers el 1946, Angulema el 1953... esdevenen sempre multitudinàries i de plena festa nacional, com veurem més avall en els de Veracruz, Caracas, Acapulco, etc.

La Humanitat, la revista hereva del diari d'ERC, serà de les primeres a fer-se eco de Casals. Escriu⁰³, en títol contundent, «Pau

⁰¹ Robert Surroca, *Premsa catalana de l'exili i de l'emigració (1861-1976)*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 2004; Albert Manent, *La literatura catalana a l'exili*. Barcelona: Curial, 1976; Joan Crexell, *Premsa clandestina i de l'exili*. Barcelona: El Llamp, 1987; Josep M. Balcells, *Revistes dels catalans a les Amèriques*. Barcelona: Generalitat de Catalunya, 1988; etc.

⁰² Una visió de conjunt, ultra la de Manent, a Josep M. Figueres: «Aproximació a la primera premsa d'exili (1936-1952)», a *L'exili català del 1936-1939. Un balanç*, coordinat per Enric Pujol. Girona: «Quaderns del Cercle, 19», 2003, p. 211-226.

⁰³ «Pau Casals, ambaixador de l'art i de Catalunya», *La Humanitat*, 9 (Montpeller, 28-XII-1944).

Casals, ambaixador de l'art i de Catalunya»: «Pau Casals no volgué donar cap concert al llarg de l'ocupació alemanya. Una vegada més el Mestre oferia un magnífic exemple de dignitat. Pau Casals restava a Prades treballant, estudiant, esperant l'hora en què l'Art pogués desenvolupar-se en un clima de llibertat. Aquesta hora ha vingut i el Mestre ha reprès contacte amb els grans públics. Montauban, Montpeller, Perpinyà han tingut el rar privilegi d'aclamar Pau Casals. Arreu la bandera barrada ha presidit els recitals del Mestre. Al nom del nostre més gran artista, França ja sapigut associar-hi, en un gest magnífic, el de la nostra terra. I una vegada més, Pau Casals ha estat el gran ambaixador de l'art i de Catalunya. (...) [A] Montpeller tots els catalans reunits al Casal Català acolliren amb una ovació entusiasta la presència del mestre. Als mots de benvinguda que li adreçava el seu President Joan Mora, i l'il·lustre violoncel·lista respongué amb un magnífic parlament. Tots estimem la nostra terra —afirma— i tots la volem lliure i gran. Per a què això esdevingui una realitat, el Mestre advocà, en paraules emocionants, per la unió sincera de tots els catalans. Les notes solemnials del nostre himne nacional clogueren aquesta bella manifestació».

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

se'n farà eco⁰⁴: «Aquest recital (...) els catalans escampats arreu del món i els que sofreixen la més gran de les tortures morals a casa nostra, varen rebre'l com si fos un bàlsam espiritual que els calmés les ferides sofertes durant nou anys de despotisme. A l'acabar el mestre Casals va adreçar, pel micròfon, uns mots d'encoratjament al poble de Catalunya, mots que esdevingueren una violent fuetada a l'esguard dels sicaris que avui dominen encara la nostra terra».

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

El 1946, per no esmentar només un del centenar de textos que hem aplegat, *La Nostra Revista* publicarà⁰⁵, a pàgina sencera, unes anècdotes de viatges i dades de Casals. En aquest mateix any, les revistes d'exili aniran informat de les activitats que desenvolupa, com ara del nomenament⁰⁶ de ciutadà d'honor a Montauban o bé del concert que féu a Besiers el 15 de setembre, quan se'l nomena igualment ciutadà d'honor per l'Ajuntament local. Durant l'acte Rovira i Virgili realitzà un bell discurs en el consistori occità, mentre a la tarda, en un parc obert de Besiers, es feien sardanes, cants corals, actuacions d'esbarts dansaires i per acabar un concert. Darrera l'organització del Casal català hi havia Martí Barrera i activistes de l'exili com Jordi Pou que ens ho explicà personalment⁰⁷. Altres honors seran constants i la premsa de l'exili en farà eco, com a Narbona el 1947 i altres ciutats del sud de França. L'exili agraeix, mitjançant la premsa que en fa crònica i altaveu, el reconeixement

a Pau Casals, que és el símbol de tots: *Pont Blau* ⁰⁸, de Mèxic; *Catalunya*⁰⁹, de Buenos Aires; *Vincle*¹⁰, de París... És difícil trobar una revista on Casals no aparegui. El discurs dels Jocs Florals serà un text important en el qual manifesta el seu pensament sobre la festa i la situació present. Diu¹¹ amb clars i bells mots: «Poetes i prosadors de llengua catalana, un vell artista català que ha viscut sota molts cels i que ha passat per molts països, us saluda avui fraternalment. Us saluda i us encoratja a treballar i a perseverar. Sigueu fidels a l'esperit de la nostra terra, per poder, així, ésser fidels als principis eterns d'humanitat i de fraternitat. Sigueu la veu càlida i poderosa per on ressona l'ànima d'un poble, que ha vençut molts segles perquè ara vulgui resignar-se a l'extinció de la seva personalitat. Ja sé que aquest poble, en la seva gran majoria, continua fidel a les seves essències seculars i desitja amb febrosa impaciència l'anunci victoriós de la resurrecció. Per a aquells als quals una llarga espera ha esmorteït les conviccions o a aquells que senten a vegades llur consciència vacil·lar, els diré que tinguin en compte que, entre la lleialtat i l'abandó, el que realment està en joc és el nostre destí individual i col·lectiu. I a tothom recordaré, a ells i a vosaltres recordaré, per acabar el meu parlament, aquelles paraules del nostre Maragall, que tan excelsament ens assenyalen el valor d'una pura invocació: “Pàtria, que prendreu embranzida des de la terra que us manté i de la que sou formats; que l'estimareu i defensareu com a cosa

vostra, com a condició essencial del vostre ésser; perquè sense ella vosaltres no serieu vosaltres mateixos, sinó quelcom de desarrelat que voleiaria sense nord per les regions dels llims, sense trobar la terra ferma que cal per a prendre embranzida cap al cel”...».

Aquest discurs tindrà uns efectes balsàmics per a l'exili. A *Endavant* s'escriu¹² una reflexió que és alhora un reconeixement a la fortitud moral de Casals: «El panorama de l'exili català és trist i migrat, és cert. Els partits catalans mancats de l'aglutinant que podien representar unes institucions vives i deslligades de la fèrula de grups i de persones, o desapareixen o es baten contra el descoratjament. Arreu del món, catalans escampats. Conscients del que porten a dintre, del deure que els imposa el dolor de la pàtria, de la tragèdia col·lectiva que és causa de llur esqueixament personal (...) En els Jocs Florals de Perpinyà, Pau Casals dreçant ben alta la seva figura, ha dit als que som a fora, i amb nosaltres al món: veieu el que passa a Catalunya, veieu el que fan els catalans: guarden la fidelitat a la nostra cultura i malden per a fer-la més gran i ufanosa (...) Pocs moments ha viscut Catalunya tan greus com els d'ara, i de tan necessària concòrdia».

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Una de les revistes humils de la premsa cultural de l'exili ho deixa clar. El *Butlletí Informatiu de l'Agrupació Cultural Catalana* des de Chacabuco, a Buenos Aires, esmenta¹³ l'esforç de Casals: «Quan en el futur s'examini l'heroisme del poble català i de tots els pobles hispànics en la cruenta i desigual lluita que venen menant des de fa

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

13 anys per recobrar la llibertat es veuran amb profunda admiració els milers d'herois i patriotes que amb llur exemple de sacrifici i integritat, han mantingut obert el camí de l'alliberació. Entre aquests herois i patriotes es destacarà de manera inconfundible el gran mestre Pau Casals (...) No ha canviat la seva posició d'artista al servei del poble, (...) No es limita a la seva intransigència i integritat personal i patriòtica. Participa i es preocupa, a més, per la vida i la lluita dels catalans i antifranquistes sense excepció. No regatejar esforços per socórrer als refugiats desvalguts de França, ni als perseguits pel franquisme i la reacció, ni la seva intervenció directa arreu, especialment a la ONU en defensa dels presos i dels condemnats».

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Tota la premsa d'exili s'ocupa d'aquests festivals i de l'activitat musical de Casals: la socialista¹⁴, la cultural catalanista¹⁵... fins i tot l'anarquista, com veiem en el text de Fidel Miró a *CNT* el 1958 en manifestar, en una magnífic elogi de la cultura musical, amarada tanmateix de respecte per la llibertat i la catalanitat: «Ante trayectorias rectas, ante las vidas al servicio de una causa justa nosotros nos descubrimos, respetuosos y emocionados (...) Macià o Companys para mencionar solo a un puñado de catalanes ilustres, humanos todos por encima de matices políticos, en un ideal común: verdad, libertad y justicia: Y fieles a una misma religión: el culto al hombre y al bienestar de la especie humana».

Pau Casals amb els seus fills, 1946.

Casals viatjarà per tot Amèrica, diverses vegades a Mèxic, el viatge a Cuba detallat per *La Nova Catalunya* de l'Havana¹⁶. No en farem la crònica extensa dels itineraris, però

arreu on va la premsa se'n fa eco i sovint amb textos d'opinió¹⁷, a més dels informatius. És el cas de Pere Pi Sunyer, quan visita Caracas el 1958. Ara s'hi afegirà la televisió. El març del 1958, LR3 Radio Belgrano TV emet el documental enregistrat a Puerto Rico el 1956 amb l'efusió de banderes i parlaments. Arran de la seva mort, apareixeran encara moltes més referències, articles i notícies. Un escriptor gironí, un periodista que arrelà a Mèxic, va deixar un reportatge molt bonic a *Orfeo Català*¹⁸ afirmant: “El dia 22 d'octubre tots vam sentir en el fons del cor un halo de tristesa per la pèrdua de Pau Casals, el nostre genial músic i venerable patrici, que tan alt posà el nom de Catalunya arreu el món». Fa un repàs a la vida i l'obra finint: «amb el seu art i el seu cor ajudava a forjar un món més sensible, generós i tolerant, de pau i d'homes lliures.» A les publicacions de l'exili hi podrem trobar dades noves i ampliacions¹⁹ de referències conegudes o, fins i tot, inèdites. Les humils revistes de l'exili, siguin culturals o polítiques, són una font imprescindible per a qualsevol biografia de Casals. Les qui volen veure només el músic són, per essència, esbiaixades. Catalunya i Casals formem una dualitat inseparable. En aquestes publicacions, Pau Casals serà tractat com un símbol, en donaran notícia puntual de les seves activitats i el mostraran com a portaveu de Catalunya en els seus valors culturals, musicals, artístics; i serà compartit, en diferent mesura, per totes les tendències. Ho hem pogut veure en revistes literàries i en publicacions de to polític divers de les grans opcions que a l'exili apleguen la catalanitat: comunistes, nacionalistes, anarquistes, socialistes... Totes tenen, en Casals, un referent i una bandera.

La música a l'exili, ecos de músiques llunyanes

Resum de la conferència dictada a la VII·la Casals-Museu Pau Casals el 22 de novembre de 2007.

Jorge de Persia
Musicòleg. Crític musical de La Vanguardia. Va ser col·laborador científic del CSIC i director de l'Archivo Manuel de Falla (Granada).

Alguns dels músics actius en temps de la República:

- Josep Ardévol (Barcelona, 1911 – L'Havana, 1981)
- Salvador Bacarisse (Madrid, 1898 – París, 1963)
- Conxita Badia (Barcelona, 1897-1975)
- Jesús Bal (Lugo, 1905 – Madrid, 1993)
- Maria Barrientos (Barcelona, 1883 – Ciboure, 1946)
- Julián Bautista (Madrid, 1901 – Buenos Aires, 1961)
- Montserrat Campmany (Barcelona, 1901 – Buenos Aires,1995)
- Enrique Casal Chapí (Madrid, 1909-1972)
- Pau Casals (El Vendrell, 1876 – Puerto Rico, 1973)
- Gustavo Durán (Barcelona, 1906 – Grècia, 1969)
- Manuel de Falla (Cadis, 1876 – Altagracia, 1946)
- Rosa García Ascot (Madrid, 1908-2002)
- Robert Gerhard (Valls, 1896 – Cambridge, 1970)
- Ernesto Halffer (Madrid, 1905-1989)
- Rodolfo Halffer (Madrid, 1900 – Mèxic, 1987)
- Julián Orbón (Avilés, 1925 – Florida 1991)

- Jaume Pahissa (Barcelona, 1880 – Buenos Aires, 1969)
- Gustavo Pittaluga (Madrid, 1906-1975)
- Fernando Rebla (Tudela, 1898 – Pamplona, 1984)
- Vicente Sales Viu (Madrid, 1911 – Santiago de Xile, 1967)
- Adolfo Salazar (Madrid, 1890 – Mèxic, 1958)
- Baltasar Samper (Mallorca, 1888 – Mèxic, 1966)

Es tracta d'una generació submergida, una generació perduda per a Espanya, que va estar activa entre els anys vint i els anys seixanta, la qual es desconeix en general. Molts dels noms citats només són familiars per als especialistes; no obstant això, la majoria van ser músics excel·lents, de diferents tendències estètiques, que van estar units pel compromís amb l'art i la societat.

La mort de molts d'ells a l'estranger, o la mort d'uns altres que van tornar tardanament, desconeguts en general en la seva terra (casos com els de Bal i Gai, García Ascot o Casal Chapí), ha dificultat la recomposició de les seves històries fins als nostres dies en que hi ha en marxa treballs monogràfics i edicions d'articles i llibres. Ara per ara, diversos fons documentals pertanyents a músics d'aquesta generació romanen encara fora d'Espanya; aquests fons són, entre d'altres, els de Jaume Pahissa, Rodolfo Halffer i Adolfo Salazar.

Enfront de l'habitual pràctica individualista de la cultura a Espanya, amb escassa seqüència intergeneracional, aquest grup d'artistes va gaudir de la particularitat de disposar d'una consciència com a tal.

La vida musical espanyola, en crisi com la resta de l'activitat cultural entorn de finals de segle (crisi del 98, qüestions d'identitat, etc.) va iniciar una etapa de renovació que

va portar a terme la generació de Falla, Granats, Albéniz i Turina, en la senda que Felip Pedrell va saber assenyalar als seus deixebles. Entre els anys 1915 i 1920 es van posar els fonaments per a una nova cultura musical. Els anys vint i els escassos anys de la República van veure un notori increment de la vida musical espanyola. En aquesta dècada, els músics joves es relacionen amb els interessos contemporanis (cinema, teatre, noves tendències...) i comencen un camí d'atractiva personalitat.

Era tal l'entitat del projecte musical de la República que, durant la guerra, molts dels implicats continuen les seves activitats amb la música.

Al final de la guerra, els camps de concentració acullen molts dels compositors que passen la frontera de França; Pau Casals desenvolupa una tasca solidària des del seu exili a Prada de Conflent.

La diàspora de músics va ser significativa, la vida va ser molt més traumàtica entre els quals van desenvolupar les seves activitats a Madrid. D'entre els compositors d'activitat consolidada a la capital de la República —anys trenta— podem citar els germans Ernesto i Rodolfo Halffer; Gustavo Pittaluga; Salvador Bacarisse; Fernando Rebla; Julián Bautista; Juan José Mantecón; Rosa García Ascot, deixeblla de Pedrell i Falla; Gustavo Durán; Federico Elizalde; els musicòlegs Eduardo Martínez Torner i Jesús Bal i Gai, i els crítics César Muñoz Arconada i Adolfo Salazar, també compositor en els anys vint. Dels catorze compositors, dotze van marxar a l'exterior. Rebla es va recloure a Tudela (Navarra) i va patir un irremeiable exili interior. L'alacantí Oscar Esplá —més proper en edat a la generació de Falla— va marxar a Bèlgica, on va romandre diversos anys. Manuel de Falla, poc després d'acabar la guerra, el 1939, va marxar definitivament a l'Argentina. Antonio José,

aquest sí de la generació de García Lorca, va ser assassinat a Burgos poc després de començar la guerra. Una mica més joves, Vicente Sales Viú, Carlos Palacio i Enrique Casal Chapí, que tot just començaven la seva vida professional en començar la guerra, després de participar-hi, també van deixar Espanya.

A Catalunya les pèrdues van ser igualment rellevants: s'han de tenir en compte els exilis de Robert Gerhard, entre els més joves; del mallorquí Baltasar Samper; del particip del modernisme, Jaume Pahissa; a més de l'emblemàtica figura de Pau Casals i de l'activa Conxita Badia. Montserrat Campmany, nascuda a Barcelona, s'instal·là definitivament a l'Argentina.

Altres músics de rellevància, en gran mesura avui desconeguts entre nosaltres, havien deixat Espanya anys abans de la guerra. Així, trobem els casos del català Josep Ardévol, mestre de la generació de les avantguardes a Cuba; de l'asturià Julián Orbón, també instal·lat a Cuba després de la guerra, on Maria Muñoz de Quevedo desenvolupava també una labor important (revista *Musicalia*...), i del basc Pedro Sanjuán, fundador de l'Orquestra Sinfònica de Cuba.

La inserció als països d'acollida va ser desigual. Qui va arribar a Mèxic o a l'Argentina va poder disposar d'una societat amb una cultura musical avançada, que els va emparar. Rodolfo Halffer o de Julián Bautista, entre d'altres, van poder desenvolupar normalment les seves carreres. Jaume Pahissa, en canvi, més gran que els anteriors, va arribar a Buenos Aires el 1937; la distància respecte de la seva terra catalana va pesar de forma negativa en la seva obra: gairebé va impedir la seva creativitat. El més jove, Vicente Sales Viu, va desenvolupar a Xile una activitat molt important. Uns altres, com Casal Chapí,

exiliat primer a la República Dominicana, o Gustavo Pittaluga, hagueren de passejar-se sempre a la recerca de millors horitzons. En alguns casos, avançada la segona meitat del segle, alguns van tornar a Espanya, encara que la majoria van morir a l'exili.

A partir de la creació del Conservatori de Puerto Rico, el 1960 Pau Casals va convidar a col·laborar-hi alguns exiliats, com és el cas del professor de composició Julián Bautista, que va morir l'any següent.

Amb molts d'ells hi ha un fort deute quant a la memòria històrica. De fet, es parla molt dels músics de la generació del 27, però —com sempre— es desconeix l'essencial, la seva música. A més del desinterès acadèmic, social i institucional, això ocorre, entre altres coses, pel fet que les partitures resulten difícils de localitzar i no hi ha catàlegs fiables (excepte el que hi ha de monografies especialitzades o “Diccionario Hispano Americano de la Música”. És indispensable una labor sistemàtica per resoldre aquesta imperdonable llacuna històrica.

“Els compositors i l'exili”

Auditori Pau Casals del Vendrell, octubre-novembre de 2007

Juli Grandia

gerent del Patronat Municipal Auditori Pau Casals

El Patronat Municipal Auditori Pau Casals, coneixedor que la Fundació Pau Casals muntava una exposició sobre Pau Casals i l'exili, va proposar de fer un monogràfic de concerts de música de cambra sota el títol “Els compositors i l'exili”.

Les raons que avalaven aquesta proposta eren prou obvies: el lligam que hi ha hagut sempre entre les dues institucions en l'àmbit vendrellenc; la mateixa finalitat, honorar la memòria de Pau Casals, i l'enfortiment d'una proposta cultural de nivell.

“Els compositors i l'exili” es va incloure dintre del Cicle de Tardor 2008, un dels cicles de la programació estable de música de l'Auditori Pau Casals.

Segurament qui explica millor el valor d'aquests concerts és el musicòleg David Puertas:

“Pau Casals va ser dels que van viure un exili militant: no solament va mirar d'ajudar a tothom qui va poder, sinó que va manifestar el seu desacord amb algunes posicions dels que van mantenir una actitud poc clara. Recordem com va deixar de parlar al seu deixeble Gaspar Cassadó perquè havia fixat la seva residència a la Itàlia feixista o com va criticar els que es van quedar a casa plegats de mans sota la dictadura franquista. Però tant els que es van quedar com els que van poder marxar, ho van passar malament. Lluís Benejam, per exemple, no va marxar estrictament per motius polítics, però de motius professionals no n'hi faltaven. Entre un motiu i l'altre, quan les coses li van

anar bé, primer a l'Equador i després als Estats Units, ja no va tornar. Montsalvatge i Blancafort van ser dos dels grans autors catalans que van romandre al país (caldría afegir-hi Mompou), però amb l'oïda posada més enllà de les fronteres, pendents de la música francesa, de la música russa i fins i tot de la música d'ultramar. Les obres antillanes de Montsalvatge i la música impressionista de Blancafort van aportar una mica de claror a la foscor cultural dels anys cinquanta. La feina que feien els que van marxar i la feina que feien els que es van quedar esdevenien elements de la mateixa suma”.

Els concerts

El primer dels concerts programats va coincidir amb la inauguració de l'exposició, el 5 d'octubre. Va ser a càrrec del violinista Agustín León Ara i del pianista Albert Attenelle.

Agustín León Ara ha estat guardonat internacionalment i la seva tasca pedagògica constitueix una de les aportacions més importants a la formació de músics a l'Estat espanyol i a l'estranger. És un dels especialistes més importants de la música del compositor Joaquín Rodrigo.

Albert Attenelle va fer el seu primer recital en públic amb només sis anys. Situat en un primer pla de la seva generació, ha desenvolupat la seva carrera tant en el vessant de solista com en el de música de cambra arreu d'Europa, Amèrica i Japó. Duu a terme una interessant tasca pedagògica al capdavant de l'Escola de Música de Barcelona.

El programa pretenia divulgar la *Sonata en re major*, una obra que Pau Casals va iniciar durant el seu exili a Prada de Conflent el 1945 i que, malauradament, no va poder acabar. El concert es va completar amb la *Sonata núm. 2* de Lluís Benejam i la *Sonata* de Gaspar Cassadó.

El Trio Kandinsky, trio en residència a l'Auditori Pau Casals, va sumar-se al cicle amb un concert programat el dia 21 d'octubre. Aquest és un trio fundat l'any 1999 per Corrado Bolsi, violí; Amparo Lacruz, violoncel, i Emili Brugalla, piano. És una formació dedicada a la difusió d'un ampli repertori que va des de la música clàssica fins a les creacions més recents. Entre els seus objectius, destaca el de dur a terme una pràctica de revisió musical capaç de vincular la universalitat de la tradició amb l'expressió creativa del nostre temps. La seva proposta de programa era donar a conèixer una mostra de l'obra de Jaume Pahissa, així com poder escoltar la bellesa de les composicions de Robert Gerhard. El programa incloïa la *Sonata per a violoncel i piano* i el *Trio* de Robert Gerhard; el *Poema*, *Adagio* i *Andante* de Jaume Pahissa i el *Trio*, de Gaspar Cassadó.

El tercer dels concerts, programat per al dia 28 d'octubre, va anar a càrrec dels Solistes de la Camerata XXI, un quintet de corda format per Tobias Gossman i Xavier Blanc, violins; Miquel Córdoba,

viola; Joaquim Alabau, violoncel, i Mario Lisarde, contrabaix. Tots destaquen pel seu nivell tècnic i interpretatiu. La constitució de l'orquestra Camerata XXI l'any 2003, ha permès reunir cinc músics amb una trajectòria impecable també en l'àmbit de la música de cambra. El programa encarregat pretenia contraposar els dos exilis, els qui es van quedar, els qui van marxar, amb les següents obres: *Quartet de Pedralbes* de Manuel Blancafort, *Postals il·luminades* de Xavier Montsalvatge, *Quartet de corda núm. 1* de Lluís Benejam i *Sant Martí del Canigó* de Pau Casals.

El quart i darrer dels concerts es va programar per al dia 11 de novembre, amb la intenció de continuar donant a conèixer les cançons que va musicar Pau Casals des de l'any 1895 fins al 1942. Casals va agafar textos de poetes, sobretot catalans: Apel·les Mestres, Jacint Verdaguer i Ventura Gassol, entre altres, i hi va posar música. Descobertes aquestes cançons per l'excel·lent cantant Conxita Badia (1897-1975), va decidir cantar-les. Als anys trenta va fer un seguit de recitals on sovint era acompanyada pel mateix Pau Casals al piano. Conxita Badia també va viure l'exili. Els dos propòsits han anat caminant en paral·lel al llarg del cicle: divulgació de composicions i l'exili dels compositors programats.

El concert va ser ofert per la soprano Assumpta Mateu, que va estar acompanyada al piano per Francisco Poyato, i per Natàlia Barés, violoncel. Assumpta Mateu ha fet estudis superiors de cant a la Universitat Mozarteum de Salzburg, i a Karlsruhe. És guanyadora de diversos concursos internacionals de cant. Francisco Poyato, nascut a Ginebra, ha fet estudis de piano, composició i direcció d'orquestra. Va cursar l'especialitat de lied a la Universitat Mozarteum de Salzburg. El programa constava de les següents cançons: *Balada dels dos estels* (1942), Ventura Gassol; *No t'ha trobat* (1897), Apel·les Mestres; *Que curtes són les hores* (1896), Apel·les Mestres; *El blat és segat* (1897), Apel·les Mestres; *En el mirall canviant* (1895) Apel·les Mestres; *En l'enterrament d'un nin* (1895), Jacint Verdaguer; *Balada de la Nova Solveig* (1937), Ventura Gassol; *En sourdine* (1895 ?), Paul Verlaine; *Son image* (1898), Théophile Gautier; *Absència* (1901), Mattheu Arnold; *De cara al mar* (1935), Joan Llongueres; *Cançó dels elefants* (1938), P. Jaquetti. (L'any entre parèntesi és la data de composició que consta en la majoria de partitures)